

**Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Katedra historických věd**

**Právovárečné měšťanstvo v Hradci Králové
do roku 1948**

Lenka Novotná

Bakalářská práce

2009

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Katedra historických věd
Akademický rok: 2008/2009

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE (PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Lenka NOVOJNÁ**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Spisová a archivní služba**

Název tématu: **Právo várečné měšťanstvo Hradec Králové v letech
1531-1948**

Zásady pro vypracování:

- 1) Právo várečné
- 2) Sdělení právo várečného měšťanstva
- 3) Způsob vaření piva
- 4) Požitky a spory právo várečnicků
- 5) Začátky a prosperita pivovaru
- 6) Zrušovací pivovaru

Rozešlá grafických prací:

Rozešlá pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: tisková/elektronická

Seznam odborné literatury:

Mandl, Vladimír: Právníúročná měšťanstvo v Čechách. Brno-Praha 1933.

Švenda, F. P.: Druhý železný obraz města Králové Hradce nad Labem. Hradec Králové 1804.

Pivovar právníúročného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948 (Fond SOA Zámek)

Bártl, O.: O pivovarství. Praha 1941.

Kratochvíle, A.: Pivovarství v českých zemích v proměnách 20. století. Praha 2005.

Likovský, Z.: Majitelé, nájemníci a vedoucí pracovníci pivovarů českých zemí 1869 - 1950. Praha 1997.

Staněk, J.: Blahoslavený sládek. Kapitoly z dějin piva. Praha 1998.

Vedoucí bakalářské práce: doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D.
Katedra historických věd

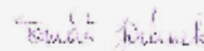
Datum zadání bakalářské práce: 30. dubna 2008

Termín odevzdání bakalářské práce: 31. března 2009

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

I.S.

Ing. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2008

Poděkování

Ráda bych poděkovala své vedoucí práce doc. PhDr. Marii Mackové, PhD. za pomoc, cenné rady a připomínky. Dále bych chtěla poděkovat všem, kteří mě při psaní této práce podporovali a pomáhali mi.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně. Veškeré prameny a literatura, které jsem využila, jsou uvedeny v seznamu pramenů a literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/ 2000 Sb., autorský zákon, zejména skutečnosti, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mě požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 30. března 2009

Obsah

Úvod	1
1. Právo várečné	3
1. 1 Vývoj práva varu	4
2. Právo mílové	6
3. Způsob vaření piva	8
3. 1 Způsob vaření piva na přelomu 19.a 20. století	11
4. Právovárečné měšťanstvo	13
5. Vývoj pivovarnictví v Hradci Králové	16
6. Vznik pivovaru v Hradci Králové	23
7. Správa pivovaru	25
7. 1 Majetek a výnosy	39
7. 2 Požitky a spory právovárečníků	44
8. Daně a pivní dávka	47
9. Znárodnění pivovaru	53
Závěr	58
Seznam použitých pramenů a literatury	61
Resumé	63
Přílohy	65

Souhrn

Tato práce se zabývá historií právovárečného měšťanstva v Hradci Králové, správou pivovaru a samotnou výrobou piva. Počátky tohoto měšťanstva jsou spojeny se vznikem města a opevnění ve 13. století. Původně vystupoval každý právovárečný měšťan sám za sebe, později se sdružili v právovárečné měšťanstvo a hospodařili společně. Celá práce je zakončena znárodněním pivovaru v roce 1948, který znamenal pro právovárečné měšťanstvo konec soukromého vlastnictví.

Klíčová slova

pivovar; právovárečné měšťanstvo; pivo; právo várečné; pivovarnictví

Summary

The paper deals with the history of brewing-right holding commons in Hradec Králové, with the brewery administration and with beer brewing as such. The origins of the commons link to the origins of the city and its fortification in the 13th century. Originally, each right-to-brew owning citizen represented him/herself, later they formed an association and worked together. The paper is concluded with the brewery nationalization in 1948 that represented the end of private property.

Key words

brewery; right-to-brew holding citizens; beer; beer-brewing right; brewing trade

Úvod

Téma mé bakalářské práce „*Právozárečné měšťanstvo v Hradci Králové do roku 1948*“ jsem si vybrala proto, že se týká města, ve kterém jsem se narodila, nedaleko bydlim a také proto, že mě nedávná přestavba tehdejšího pivovaru právozárečného měšťanstva přivedla na myšlenku, zabývat se jeho historií. Současné Regiocentrum Nový pivovar získalo ocenění Stavba roku 2008 a zároveň se stalo také terčem zájmu mnoha médií i většiny lidí celého kraje. Dnes už se tady pivo nevaří, ale budova se svou historií zůstává zachována pro další generace. Bývalý pivovar byl úzce spojen s právozárečným měšťanstvem a odtud i název mé práce.

Předmětem mého bádání by mělo být jak právozárečné měšťanstvo, tak i pivovar a jeho hlavní produkt – pivo. Cílem je proniknout do historie právozárečného měšťanstva a snaha vytvořit pohled na správu pivovaru.

Už z názvu je patrné, že se budu zabývat právem várečným, protože to je historicky neodmyslitelný pojem, od kterého se vše odvíjelo. Dále bych chtěla popsat vývoj pivovarnictví v Hradci Králové a způsob vaření piva, protože to do jisté míry dotváří pohled na celou situaci. Co se těchto kapitol týká, budu čerpat převážně z literatury, např. použiji knihu Františka Voldana, který se zabýval právozárečným měšťanstvem z hlediska právní povahy. Dále knihu od Jaromíra Mikulky, Dějiny Hradce Králové do roku 1850, kde píše o historii města a mimo jiné také o jeho hospodářském životě. Cenné informace určitě získám i z edice Jaromíra Čelakovského, který psal o privilegiích královských měst.

Další část mé práce by se měla zaměřit na samotný pivovar, na jeho vznik a správu. Pod správou pivovaru si představuji způsob vedení pivovaru, práva a povinnosti zaměstnanců, druhy jejich práce, způsob odměňování a další věci, které se jich nějakým způsobem týkaly. Ráda bych se také dozvěděla něco o majetku právozárečníků a případně o výnosech z pivovarské živnosti a jejich podobě. Pro tuto část práce chci prozkoumat materiály z fondu Pivovar právozárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531 – 1948, z něhož chci použít především stanovy a jednací řád, vnitřní řády a instrukce firmy. Vaření piva nebylo jen o výnosech, nýbrž i o berní povinnosti, což byla důležitá věc jak pro panovníka, tak i pro město. Myslím, že to je záležitost natolik důležitá, že by zmínka o ní neměla také chybět v mé práci.

Celé téma uzavřu rokem 1948 a znárodněním, které znamenalo pro pivovar a hlavně pro právovárečné měšťanstvo obrovskou změnu. Tím definitivně skončilo soukromé vlastnictví právovárečného měšťanstva a pivovar přešel pod správu státu.

1. Právo várečné

Právo vařit pivo bylo jednou z osobních svobod poddaných na vsích i ve městech. Toto oprávnění měli obyvatelé měst hned od založení. „*Karel IV. ve Zlaté bulle ustanovil: aby všichni měšťané a obyvatelé téhož města rovni svobodú, povahú neb polohem pivo všelikého jména vařili a pivovarů, sladoven i hvozdů požívati svobodu měli bez překážek. Stav panský, ač jinak nepokládal za přiměřeno stavu svému, aby provozoval živnosti a obchod, počal přece na statcích svých také pivo vařiti. Podobně i lid venkovský počal tak činiti. Tím pokládal se stav měšťanský za zkrácena ve svém právu.*“¹ Začaly tím vznikat mnohé spory.

Ještě v 15. století byl rozšířen zvyk, že poddaní si vařili pivo nejen pro svou potřebu, ale také na prodej. Většinou z toho nic neplatili, nebo pouze odváděli jistý poplatek z každého sudu svému rychtáři nebo vrchnosti. „*Kdežto původně bylo sedlákům vaření piva zapovídáno proto, aby tím nevznikala újma městům, později dělo se to ve vlastním zájmu vrchností, které ve stol. XVI. stále hojněji vařivaly pivo ve svých panských pivovarech. Tu pak vrchnosti jaly se nutiti své poddané, aby odbírali pivo toliko z panských pivovarů.*“² Za nedodržování těchto zákazů, odebírat pivo jinde než z panských pivovarů, byly dost těžké tresty a bylo to obvyklé v Čechách i na Moravě.

Vaření piva a příjmy s tím spojené byly významnou součástí hospodaření měst. Ve vztahu absolutistického státu k českým městům mělo vydání jednotného právozárečného řádu roku 1669 napomoci zlepšení obecního hospodaření, jednoho z hlavních zdrojů státních příjmů.³ Zároveň měli poddaní povinnost odebírat určité množství panského piva, vína nebo kořalky. „*Podrobná ustanovení o tom obsahuje zvláště poddanský řád Jaroslava Bořity z Martinic, vydaný původně r. 1602 a znovu roku 1638. Tu se přísně pod těžkými pokutami nařizuje, aby žádný šenkýř neb krčmář na jeho statcích bez panského svolení nebral vín ani piv cizích pšeničných ani ječných, také vždy aby žádný z jeho poddaných na cizí grunty na pití nechodil, poněvadž prý piva panská hodná jsou.*“⁴ Toto omezení osobní svobody poddaných bylo zrušeno za Josefa II. nařízením z r. 1784, obnoveným r. 1787, kdy se poddaní mohli svobodně rozhodnout, od koho budou pivo a víno odebírat. Po Josefově smrti se snažila vrchnost znovu o zavedení tohoto svého výhradního práva. Nebylo jí vyhověno, ale v praxi si

¹ VOLDAN, František. *O právní povaze právozárečných měšťanstev v Čechách*. Praha, 1904, s. 11.

² KROFTA, Kamil. *Dějiny selského stavu*. Praha, 1949, s. 112

³ BĚLINA, Pavel. *Česká města v 18. století a osvícenské reformy*. Praha, 1985, s. 31.

⁴ KROFTA, Kamil. *Dějiny selského stavu*. Praha, 1949, s. 210-211.

mnohdy toto právo vrchnost hájila, protože vláda nebyla dost důsledná v dodržování josefínských nařízení. Opět docházelo k mnoha sporům.

Každý obyvatel města, který měl k tomu způsobilý dům, mohl vařit pivo. Právo varu měl každý, ale pokud neměl k tomu přizpůsobené podmínky, nemohl toto právo fakticky vykonávat. Vařil si pivo původně sám pro sebe, sám si musel opatřit chmel a obilí a ostatní k tomu potřebné suroviny.

Právo vařit pivo nebylo ve městech vázáno na fyzickou osobu, ale vázalo se k určité nemovitosti uvnitř privilegované městské čtvrti. „*Toto právo a požítky z něj vyplývající mohly být děděny, odkazovány nebo prodávány.*“⁵ Vlastníky se mohli stát jak fyzické tak právnické osoby. „*Várečné právo bylo možné oddělit vlastníkem od nemovitosti, na kterou bylo původně vázáno, ale muselo být odvozeno od historicky vzniklého práva – tedy jeden původní právovárečný dům nemohl dát podklad ke vzniku více než jednoho várečného práva, eventuelně rozděleného na několik částí.*“⁶ Jednotlivá várečná práva se postupem doby sdružila v právovárečná měšťanstva.

1. 1 Vývoj práva varu v Hradci Králové

Právo k výrobě sladu a piva měli původně všichni obyvatelé města, avšak postupem doby se pojem práva varu vyhraňoval v určitější podobě a jeho užívání bylo omezováno na daný okruh měšťanů, na právovárečníky. Měšťanstvo, prosazující omezení práva varu, mělo na zřeteli vlastní hospodářské zájmy a tyto zájmy byly především hybnými momenty ve vývoji práva varu.

Nejdříve měl právo vařit pivo každý obyvatel královského vnitřního města, které bývalo obeháno hradbami. Stejně tak bylo ohrazeno i věnné město Elišky Rejčky, Hradec Králové. Dodnes jsou zachovány na místě bývalé budovy pivovaru zbytky opevnění. Do města patřily

⁵ BEZDÍČKOVÁ H.-MACKOVÁ M.-ŠIMKOVÁ V., Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, Inventář, 1987, ev. č. 481, s. 1.

⁶ Tamtéž.

domy uvnitř hradeb, právo varu nenáleželo obyvatelům žijícím na předměstí, za hradbami. Předměstští byli sice ochuzeni o právo varu, ale na druhou stranu nemuseli platit větší daně, veřejné dávky a plnit jiné povinnosti jako právovárečníci.

Měšťanstvím se vyhradila určitá skupina oprávněných lidí, ale ne všichni majitelé svých nemovitostí fakticky vykonávali právo varu. Nevykonávali ho z důvodu nedostatečně způsobilého domu k vaření. Někteří si výkon svého oprávnění udržovali a jiní ne. Vznikly tedy dvě skupiny měšťanů. Privilegovanější skupina, která vykonávala oprávnění od dávné doby, usilovala o vyloučení těch, kteří oprávnění nevykonávali. A aby počet právovárečnicků nebyl rozmnožován, odvolávali se na starodávnost svého výkonu. Každý měšťan vařil sám ve svém domě, buď pro svou potřebu, nebo i na prodej. Kdo neměl k tomu zařízený dům, mohl vařit u souseda.

Původně byla výroba roztržena do jednotlivých měšťanských domů, později se soustředila do několika větších domů. Zde byl předpoklad větších várek, a také lépe vyhovovala kapacita a finanční možnosti. V roce 1297 bylo vázáno právo várky k 12 domům, o sto let později je uváděno v Hradci Králové 47 právovárečných domů.⁷ V 16. století jich bylo už 224.⁸

„Co najednou se uvaří, jmenuje se várka. Pokud vařili várečané ve svých domech, uvařil každý várečan najednou tolik, kolik fyzicky uvařiti a odbyti sto byl. – Tu tedy várka znamená jednotlivý technický výkon vaření piva. Když později vařili ve společných pivovarech a každý várečan v nich vařil na svůj účet, jeden po druhém, po řadě, vykonával každý jednak své živnostenské oprávnění, jednak svůj ideální podíl na společném pivovare. Tu již várka neznamená pouze jednotlivý technický výkon vaření, nýbrž i poměr, v jakém jednotlivý várečan vykonával svůj ideální podíl vlastnický.“⁹

Vládním rozkazem v 18. století došlo k vaření piva ve společném pivovare a na společný účet. Způsob vaření piva po sobě, v řadě jeden po druhém se nazýval vařením „po střídě“. Dvorský dekret 3. února 1786 zrušil vaření „po střídě“. To však neznamenalo, že to všichni dodržovali. Víme, že královéhradečtí právovárečníci tomu nepřikládali velkou důležitost. *„Asi kolem roku 1800 najalo měšťanstvo společný*

⁷ Tamtéž.

⁸ Státní oblastní archiv Zámorsk, Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, inv. č. 441, kart. 45, Soudobá dokumentace 1812-1948

⁹ VOLDAN, František. *O právní povaze právovárečných měšťanstev v Čechách*. Praha, 1904, s. 117.

pivovar, neznámo v kterých místech, kde se vařilo dál „po střídě“ jen suroviny si opatřovali společně, z varní kassy je jednotlivým občanům předávali.“¹⁰

Kolem roku 1830 uvažovali měšťané, že si postaví vlastní pivovar, který by byl jejich majetkem. Vypadá to, že vařili stále „po střídě“, dokud nepostavili společný pivovar. Ten byl dostavěn až v roce 1846, „po střídě“ se už nevařilo a pivovar začal fungovat jako společný podnik. Z jeho výnosu plynula dividenda majitelům várečných práv. Zároveň tím nabyli oprávnění společného jmění. Řady právovárečnicků se nemohly dále rozšiřovat.

2. Právo mílové

Právo mílové patřilo mezi výsady a privilegia panovníků. Bylo udělováno především královským městům na podporu řemesla a obchodu. A protože pivovarství patřilo mezi nejvíce výnosné obchody, dostalo se podpory i jemu. Zejména pro právovárečné měšťanstvo to mělo velký význam.

„Proto »právo míle« tj. obvod kolem města, ve kterém výhradně jen obyvatelé toho kterého města směli provozovati řemeslo a obchod.“¹¹ Právo mílové mělo chránit obyvatele královských měst před provozováním řemesel a obchodu ostatními stavy. „Míle má čítati 365 provazcův a má se měřiti od hradeb městských.“¹²

Právo míle bylo přiznáno i městu Hradec Králové. Důkazem toho je listina z roku 1307, ve které římský král Albrecht I. a jeho syn, rakouský vévoda Fridrich, přijímají pod svou ochranu obyvatele měst Hradce, Jaroměře, Chrudimi, Mýta a Poličky. Poprvé se zde objevuje zmínka o tomto právu: *„Mili kolem měst nesmí nikdo krčmu míti ani řemeslo provozovati.“¹³*

O sto let později ho znovu, ale konkrétněji potvrzuje král Václav IV. *„Mili kolem měst nesmí nikdo slady dělati ani pivo vařiti ani který kovář, švec, krejčíř neb jiný řemeslník řemeslo své provozovati, kromě vesnických kovářů, jimž se to dovoluje. Vyšší*

¹⁰ Státní oblastní archiv Zámorsk, Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, inv. č. 441, kart. 45, Soudobá dokumentace 1812-1948.

¹¹ VOLDAN, František. *O právní povaze právovárečných měšťanstev v Čechách*. Praha, 1904, s. 10.

¹² ČELAKOVSKÝ, Jaromír. *Privilegia královských měst venkovských 1225-1419*. Praha, 1895, s. 1081.

¹³ Tamtéž, s. 149.

*duchovní a šlechticové mohou sice k svému užitku pivo vařiti, ale nesmí je prodávati.*¹⁴ Tyto listiny dokazují, že se ochrana mílová nevztahovala jen na pivovarnictví, ale i na ostatní řemesla.

S udělením výsady se objevily i spory, zejména týkající se vaření a prodeje piva. Protože tato živnost patřila mezi nejvýnosnější, začaly se jí domáhat samozřejmě i ostatní stavy. *„Roku 1484 stěžovala si města, že páni a rytíři někteří vaří pivo a slady dělají na prodej a z měst nedají piva vésti na své statky, ze svých vsí pak obilí do měst vozit zakazují. Tenkrát vyřízen spor rozhodnutím krále Vladislava z r. 1485, vedle kterého stav panský byl zachován při své svobodě, aby ku své potřebě a svému užitku slady dělal a pivo vařil. Právo mílové měst tak bylo vysvětleno, že dle rozhodnutí krále Jiří stavu selskému zůstalo zakázáno, aby v obvodu míle kolem měst pivo na prodej vařil a šenkoval, pokud by kde k tomu právo byl nenabyl a prokázal.*¹⁵

Roku 1517 svolal stav panský, rytířský a městský tak zvaný svatováclavský sněm a zde došlo k uzavření Svatováclavské smlouvy, která potvrdila rozhodnutí krále Vladislava.

Za panování Josefa I. byla zřízena zvláštní komise pro zlepšení stavu měst v Čechách. *„Městům bylo vyhověno např. zákazem dovozu cizího piva královskými reskripty z 12. července 1705 a 20. prosince 1706.*¹⁶ Těmito reskripty bylo panstvím zakázáno dovážet pivo do královských měst. Tato příznivě hospodářsky výhodná výsada, nakloněná měšťanstvu, přestala platit vydáním dvorského dekretu. Vyšel v platnost *„29. května 1788, jímž bylo zrušeno právo mílové spolu s jinými omezeními dovážeti do města cizí pivo a čepovati je tam, jakož i úplnému zrušení práv propinačních zemským zákonem ze dne 30. dubna 1869, č. 55 z. z.*¹⁷

¹⁴ Tamtéž, s. 1081.

¹⁵ VOLDAN, František. *O právní povaze právovárečných měšťanstev v Čechách.* Praha, 1904, s. 11 -12.

¹⁶ BĚLINA, Pavel. *Česká města v 18.století a osvícenské reformy.* Praha, 1985, s. 33.

¹⁷ MANDL, Vladimír. *Právovárečná měšťanstva v Čechách.* Brno-Praha, 1933, s. 7.

3. Způsob vaření piva od počátku

Předpokládá se, že pivo se vařilo již od pradávných dob. První písemná zmínka o výrobě piva se datuje k roku 1088, kdy nadační listina Vratislava II. dala kanovníkům Vyšehradské kapituly desátek na vaření piva.¹⁸ Napovídá tomu i hospodářská situace, produkce rostlin a chov domácích zvířat, to vše ovlivňovalo pokrmové zvyklosti a s tím i spojenou konzumaci piva.

V nejstarších dobách si pivo vařil každý sám ve svém domě pro svou vlastní potřebu. Současně se provozovala i jiná řemesla, protože vaření piva měly na starosti většinou ženy. Svatovítský rukopis z let 1380-1400 popisuje nejstarší technologii vaření piva. Pivo se vařilo ze sladovaného ječmene nebo pšenice v kuchyňské světnici v hrncích. *„Ženy polévaly sladovou drť horkou vodou, vše promísily a přikryly plachtou, pak rmut povařily, cedily jej v kadečce s dírkovaným dnem, vyloženým ovesnou slámou.“*¹⁹ Přechištěná sladina se povařila s chmelem a po zchlazení se nechala zakvasit. Potom se pivo nalilo do beček a čekalo se, až se kvasnice vypotí.

V 15. století už je znatelný rozdíl v technologických postupech a samozřejmě se změnil i ráz účelu výroby. Zatímco zpočátku si lidé pivo vařili pouze pro vlastní potřebu, postupem doby byly várky určeny k prodeji. Pivo se vařilo ve městech v jednotlivých domech, později někteří právovárečníci vařili pivo u jiných, kteří měli k tomu zařízený dům, za peníze nebo za naturální odměnu, tzv. popivné nebo posudné. Někde vařili měšťané pivo v pivovare městském. Tyto pivovary patřily městům nebo obcím, nelze je však pokládat za právovárečné.

Postupem času, dá se říci, během století, vařilo se v pivovarech společných. Často pomáhalo právovárečným měšťanům město, protože „várečné“ patřili k nejzámožnějším měšťanům. Jindy naopak zase oni pomáhali městu. Vzájemně přicházeli do různých právních poměrů. Městu byly přiznávány várky ve společném pivovare a bylo obvyklé, že rychtářům a konšelům byly poskytovány deputáty ve formě várky. Ve společných pivovarech se vařilo pivo po řadě – „po střídě“, ale každý na svůj účet, pro svůj výdělek.

¹⁸ KRATOCHVÍLE, Antonín. *Pivovarství českých zemí v proměnách 20. století*. Praha, 2005. ISBN 80-86576-16-7, s. 8.

¹⁹ SUC, Josef. *Historie pivovaru v Hradci Králové 1844-1964*. In : *Slavnostní projev ke 120. výročí založení hradeckého pivovaru*. Hradec Králové, 1964. s. 5.

Po třicetileté válce byla česká města zchudlá, majetek byl konfiskován a zadlužen. Bylo těžké obnovit hospodářství.

Na počátku 18. století byla zřízena komise na pomoc hospodaření ve městech. Byl vydán hospodářský řád, kterým byla městská správa přenesena na inspektora, dosazeného vládou. Tento řád se vztahoval nejen na pivovary městské, ale zasáhl také do správy pivovarů právovárečnicků. V této době už vařili ve společném pivovaře na společný účet, tzv. „ke kasse“.

„Dekretem ze dne 3. ún. 1786 z důvodů národohospodářských a více ještě fiskálních následkem absolutní a poručnické si počínající moci vládní bylo nařízeno, kde by obcím neb právovárečanům pachtem neb administrací pivovarů větší užitok vzešel a zároveň kontribuce snáze dala se opatřiti, aby vaření a prodej piva po řadě (po střídě) byly zrušeny a každoroční čistý výtěžek po zaplacení kontribuce mezi právovárečany byl rozdělován.“²⁰

O výrobním postupu při vaření piva poskytuje poučení spis Tadeáše Hájka z Hájku. *„Výroba piva se rozpadala na dva samostatné procesy, totiž na výrobu sladu a na vlastní vaření piva ze sladu. Slad se upravoval máčením, sušením a mletím obilných zrn a rozemletý byl pak odvezen do pivovaru, kde se vařil v určitém poměru s vodou. Odvar zvaný mladinka, byl pak definitivně upravován mísením s chmelovým odvarem, přidáváním kvasnic a kvašením v sudech v hotový výrobek.“²¹* I z tohoto stručného výrobního popisu je patrné, že výroba piva byl složitý proces a kladl na řemeslníky a pracující značné požadavky na zručnost a znalost technologických postupů. Při vaření piva se používal slad z ječmene, pšenice a lze usuzovat, že se používalo i ovsu. V roce 1550 byl vydán zákaz používání ovsu a podle Tadeáše Hájka se v roce 1575 používal oves už jen v letech nouze.²²

„Ječná neboli stará piva se rozdělovala podle síly, hustoty mladiny, podle času, kdy byla vařena, podle materiálů, jakých bylo použito. Byla vařena lehká, výčepní a silná piva, jako byly březňáky, ležáky, deklaranty, granáty, ale vařily se i salvátory, portery, kozly, vedle řídkých piv, kterým se přezdívalo patoky nebo také konventy.“²³

Technologie výroby sice nebyla nejmodernější, ale pivo bylo i přesto dobré. O jakosti piva se vyslovilo několik významných současníků 16. století. Slova chvály zazněla „v českém překladu Münsterovy Kosmografie je chváleno bílé pivo hradecké a

²⁰ VOLDAN, František. *O právní povaze právovárečných měšťanstev v Čechách*. Praha, 1904, s. 30.

²¹ JANÁČEK, Josef. *Pivovarnictví v českých královských městech v 16. století*. Praha, 1959, s. 16.

²² Tamtéž.

²³ STANĚK, Josef. *Blahoslavený sládek. Kapitoly z dějin piva*. Praha, 1984, s. 89.

*staré pivo pražské, lékař Guarinoni se zmiňoval pochvalně o pivu rakovnickém a slánském jako o zvláště silných druzích piva.*²⁴ Piva pšeničná se udržela po dlouhou dobu a bílé pšeničné pivo u nás vymizelo před rokem 1750.²⁵ Byla oblíbena piva světlá, černá a červená. Pití tmavých piv se stalo módní záležitostí, ale neudrželo se dlouho.

Reformátor českého pivovarnictví, sládek Poupě nesouhlasil s výrobou pšeničného piva a prosazoval pivo z ječmene. Také odsuzoval přidávání různých koření a příměsí do piva. Rozdělil způsob vaření piva podle metody na českou, užívanou v Čechách, na Moravě a v části Polska, dále na švábskou, užívanou v Rakousku a Uhrách a fušerskou, používanou v Německu, Dánsku a Švédsku. Zaváděl různá zlepšení v postupu vaření a v celkové výrobě piva zavedl řád. Byl zván do různých pivovarů ke konzultacím a jeho radami se řídilo mnoho sládků u nás i v zahraničí.

Ke konci 18. století nastal úpadek pivovarnictví v Čechách, zhoršila se kvalita piva. Hospodští prodávali pivo zkyslé nebo jinak zkažené, ředili ho vodou nebo míchali dobré pivo se zkaženým a svalovali špatnou kvalitu na sládky. Důvodem úpadku v této době byly vysoké ceny surovin, vysoké daně a nedodržování pravidel vaření. Také zařízení v některých pivovarech bylo zastaralé a toto všechno mělo velký vliv na celkovou kvalitu piva. Ani v jiných zemích nebyla kvalita lepší, spíš horší. Vždy za kvalitu piva odpovídal sládek a ne všichni sládci dovedli vařit dobré pivo. Pokud byl sládek špatný, byl co nejdříve odvolán.

Za vaření měl sládek mimo vyplacené mzdy ještě další požitky. Někteří právníci mu nechávali zdarma kvasnice pro další použití. Největším přínosem byla pro něho tzv. „baba“. Znamenalo to právo na přivaření určitého množství piva pro svou potřebu při každém varu. Tohoto práva sládci samozřejmě rádi využívali a také mnohdy i zneužívali. „Baba“ se pohybovala v množství od jednoho do několika sudů. Sládci z tohoto piva obdarovávali své známé, vandrovní tovaryše a také ho prodávali. K varu se přivařovalo také pivo deputátní, pro faráře, kantory a pro rychtáře. Někdy se přivařovaly celé neoprávněné várky, které byly přísně trestány.

*„Jiným velkým reformátorem českého pivovarnictví byl K.N.Balling, profesor chemie na pražské polytechnice.Jeho práce v oboru kvasné chemie mají platnost dodnes. Když v letech 1845- 1847 rozpracoval poznatky o kvašení, bylo tím zahájeno druhé veliké období v českém pivovarnictví.*²⁶

²⁴ JANÁČEK, Josef. *Pivovarnictví v českých královských městech v 16. století*. Praha, 1959, s. 14.

²⁵ STANĚK, Josef. *Blahoslavený sládek. Kapitoly z dějin piva*. Praha, 1984

²⁶ Tamtéž, s. 150.

3.1 Způsob vaření piva v 19. a 20. století

Výroba piva se postupně zdokonalovala a v 19. století dosáhla svého vrcholu. Čeští pivovarníci svým uměním a pracovitostí prosadili české světlé pivo do celého světa. Čeští sládkové byli uznávaní po celé Evropě, Americe, Asii i Africe.

Doba s sebou přinesla celou řadu změn. Zásadou K. N. Ballinga se začal od roku 1855 používat při výrobě piva cukroměr (sacharometr), kterým se měřila cukernatost. Znamenalo to velký krok dopředu, protože tím se mohla určovat stupňovitost a kvalita piva.

Další velkou změnou bylo zavedení metrické soustavy měř a vah v roce 1873. Starý způsob měření a vážení nahradily nové jednotky, začalo se měřit na litry. Ve všech pivovarech bylo zákonem nařízeno přeměření sudů.

V letech 1840-1870 se udála další změna ve výrobě piva, v jeho kvašení a uležení. Přestávalo se používat tzv. vrchní kvašení a používalo se kvašení spodní. *„Rozdíl v kvašení záleží v tom, jakých kvasinek bylo použito. Kvasinky na vrchní kvašení jsou v průběhu kvašení vynášeny na povrch mladinky, kde vytvářejí hustou pěnu, která se musí sbírat. Pivo kvasí při vyšších teplotách asi od 10° – 25°C. Kvasinky na spodní kvašení padají ke dnu a piva jsou zakvašována spodně. Kvašení probíhá ve dvou fázích, první, zákvasná, trvá asi 6 - 14 dní při teplotě 5° – 6°C a druhá, ve které pivo dozrává při teplotě -0,5° - +3°C, trvá 21 dní, ale i několik měsíců.“*²⁷ Zpočátku byla tato změna postupná. V roce 1841 bylo v Čechách 1052 pivovarů, z nich 938 používalo vrchní kvašení, v 97 se používalo obojí kvašení a pouze v 17 pivovarech vařili pivo se spodním kvašením.²⁸ V roce 1864 vařila pivo podle starého způsobu ještě většina pivovarů u nás. Teprve za dvacet let u nás úplně zaniklo používání starého způsobu kvašení.

V této době ještě platilo, že poměry mezi hostinskými a výrobcí piva byly spíš přátelským a srdečným vztahem. Postupem času, kdy se zastaralé pivovary zmodernizovaly a staly se z nich velké výrobní podniky, měnily se i vztahy mezi výrobcí a odběrateli. Nebyly už osobní, jako dříve, ale staly se pouze obchodními. Nastala svoboda podnikání a tvrdá konkurence na trhu. Ruční řemeslnou a manufakturní výrobu nahradila strojová práce a rozvojem průmyslové výroby zanikalo cechovní uspořádání. Následkem tohoto vývoje bylo zvyšování zisků při snižování výrobních nákladů, prudký růst výroby a vykořisťování dělníků.

²⁷ Tamtéž, s. 151.

²⁸ Tamtéž.

V druhé polovině 19. století se v Čechách mimo jiné rozvíjí i pivovarnický průmysl. Budují se velké pivovary, které postupně vytlačují ty malé, finančně slabší. Spotřeba piva neklesala, ale pivovary zvyšovaly výrobu. Vznikala nadprodukce, která s sebou opět přinášela tvrdou konkurenci v odbytu piva hostinským. Některé pivovary začaly stáčet pivo do lahví a prodávat ho. Nejdříve ho prodávaly po domech, později obchodníkům se smíšeným zbožím. Nastal boj mezi obchodníky, hostinskými a pivovary jednak o lahvové pivo, ale i sudové.

Na přelomu 19. a 20. století vlivem silné konkurence přežívaly na trhu pouze velké a silné pivovary. Většinou byly moderní, nově postavené, vybavené čističkami ječmene, pračkami, myčkami, ventilací a jinými technickými vynálezy. V pivovarech už nebyly lednice, ale přímé chlazení sklepů. Oheň byl nahrazen párou, někde dokonce elektřinou. V návaznosti na to se změnila hygienická a bezpečnostní podmínky při práci.

V době první světové války se v některých pivovarech úplně zastavila výroba, z některých se staly sklady všeho možného, některé vyráběly v omezeném množství limonády a sodovky. V hospodách a restauracích se omezil a někde zcela zastavil provoz. Pivo se vyrábělo minimálně a jenom slabé. Používaly se různé náhražky, protože bylo zakázáno vařit z obilí. *„Tento kritický stav v našich pivovarech trval po celou dobu první světové války. V poválečné době se pivovarský průmysl jen velmi pomalu konsolidoval a až teprve v roce 1929 dosáhla výroba piva opět předválečného stavu.“*²⁹

Po odstoupení pohraničních území Československa na základě mnichovského diktátu ztratila naše země mnoho osevních ploch ječmene a chmelu. Byly to velké ztráty zdrojů surovin pro pivovarskou výrobu. Celková výroba se ještě více omezila po obsazení zbytku českých zemí Německem. *„Celé válečné období v letech 1939 – 1945 je nutno z hlediska výrobně-technické základny a technologie výroby označit jako období výrazné stagnace. Vlastní výroba piva a sladu byla v závislosti na stavu válečného hospodářství postupně různě omezována.“*³⁰

Po osvobození republiky v roce 1945 došlo k obnovení některých pivovarů, které za války úplně přerušily výrobu. Nebylo to však na dlouho, protože se v následujících letech počet pivovarů postupně snižoval. Další obrovskou změnu přineslo znárodnění pivovarnictví.

²⁹ Tamtéž, s. 174.

³⁰ KRATOCHVÍLE, Antonín. *Pivovarství českých zemí v proměnách 20. století*. Praha, 2005. ISBN 80-86576-16-7, s. 69.

4. Právovárečné měšťanstvo v Hradci Králové

Právní povahou právovárečného měšťanstva obecně rozumíme živnostenské oprávnění nejen k vaření piva, ale i k sladování a k prodeji, které přísluší vlastníkům určitých městských domů. Může být také vlastníkem společného pivovaru, případně jiného majetku.

Právovárečné měšťanstvo může také provozovat na vlastní účet (ve vlastní režii) živnost vaření piva a dělání sladu na prodej. Může být také pouze vlastníkem pivovaru, ale neprovozovat živnost na vlastní účet. Z tohoto vyplývá, že nelze vždy pod tímto pojmem přesně najít stejný obsah, ale je potřeba u každého společenstva přihlížet k tomu, o jakou asociaci se jedná, o jaká práva a jaké poměry.

Historie hradeckého pivovarnictví je spojena s historií města. Měšťané vařili pivo už dávno před tím, než měli od panovníka právo várečné.

V Hradci Králové měli právo vařit pivo jen ti měšťané, kteří měli své domy uvnitř hradeb. Počátkem 16. století jich bylo 224.³¹ Každý neměl přizpůsobený dům se zařízením k vaření piva a tak si měšťané vzájemně pomáhali. V té době bylo v Hradci 47 domů zařízených k varu, takových malých pivovarů.³²

V 15. a 16. století byla příznivá doba pro pivovarnictví a spotřeba piva byla velká. Proto si měšťané pořídili kolem roku 1565 společnou sladovnu na místě dnešního pivovaru.

„Pravděpodobně byla tu dvě koryta, v jednom se pšenice či ječmen máčel a v druhém sušil (hvozdil) a to kouřem nebo horkými plyny ze spalovaného dříví. Tím slad i pivo nabyly kouřové příchuti, která nebyla právě odporná.“³³ V té době se vyrábělo i bílé pivo. Chmel k výrobě piva měli měšťané z vlastních chmelnic, slad vyráběli ječný i pšeničný. Ve varně se pivo uvařilo, přecedilo přes proutěné pletivo a měšťané si ho převáželi ke zkvašení do svých sklepů s tak zvanými lochy. Když bylo pivo vykvašené, prodávalo se.

Počet malých soukromých pivovarů se postupně snižoval, v roce 1542 jich bylo 37 a v roce 1844 zbyly v Hradci Králové už jen tři. *„Böhmův, v domě č. 153, v Soukenické ulici, Valterův v domě č. 130 na Velkém náměstí a pivovar panský vzadu za radnicí.“³⁴*

³¹ Státní oblastní archiv Zámorsk, Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, inv. č. 441, kart. 45, soudobá dokumentace z let 1812-1948.

³² Tamtéž

³³ Tamtéž.

³⁴ Tamtéž.

Protože se pivo nedalo dlouho uskladňovat, měšťané se domlouvali a střídali v pořadí várek, vařili tzv. „po střídě“. Kolem roku 1800 si měšťané najali společný pivovar, nevíme v kterých místech. Vařili dál „po střídě“, ale suroviny si dodávali společně. Docházelo k jejich častým neshodám a pro kontrolu byl zřízen výbor. Ten fungoval až do roku 1839, ale zápisy o jeho činnosti se nezachovaly.³⁵

V roce 1830 jsou první zmínky o tom, že měšťané začali uvažovat o svém vlastním, novém pivovaru. Po mnoha neshodách a diskuzích v roce 1839 vybrali ze svých řad zmocněnce a pověřili je zajištěním stavby. Stavět se začalo v roce 1844 až 1846. Za zakladatele pivovaru byli pokládáni Antonín Tobiš a jeho spolupracovník W. W. Walter.

Za odměnu obdržel Antonín Tobiš stříbrný pohár a u vchodu pivovaru byla na jeho počest zasazena pamětní deska.

K zasloužilým právozářníkům patřil i A. R. Riedl. Měšťané ho požádali, aby vypracoval stanovy pro vedení pivovaru. „*Dne 22. 7. 1853 dostal každý právozářnický měšťan tištěný Návrh pro vedení obchodu pivovarního.*“³⁶ Riedl chválil Antonína Tobiše a W. W. Waltera za jejich zásluhy v rozvoji pivovaru. Navrhoval zvolit valnou hromadou 13 členný výbor s předsedou, zapisovatelem, příručím pro vnější záležitosti a příručím pro vnitřní hospodářskou správu. Dále navrhoval určit dozorce při vaření piva, kteří by se střídali a podávali zprávy na schůzích výboru. Sládek měl být volen konkurzem, měl být výborně odměněn a mít zdarma byt a dříví. Z místa v řídicím výboru spolurozhodoval Riedl také o prvním pronájmu pivovaru. O tři roky později zastával funkci předsedy výboru právozářnických měšťanů. Jeho zásluhou byla i stavba sklepů z roku 1863. Při stavbě sklepů musel řešit nemalé potíže při vyjednávání s obecním zastupitelstvem a s c. k. okresním úřadem, ale hlavně s vojenským úřadem v Josefově. Musel přesvědčit právozářníky o nutnosti stavby sklepů, což se mu nakonec podařilo a plnou moc podepsalo 199 majitelů várečných práv.

Po odchodu druhého nájemce Púchla, v roce 1867, se konala valná hromada právozářnických měšťanů, aby zjistila stav pivovaru a jeho hospodaření. „*Právozářnické měšťanstvo zmocnilo dne 7. 11. 1870 Adolfa Pišu, Viléma Waldeka, Václava Červeného, Václava Formánka, Ignáce Lhotského ml., Jana Richtra a Jana Lorence*

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Tamtéž, s. 31.

*aby převzali správu jmění právovárečníků. Z jejich řad byla vytvořena správa pivovaru tj. správní výbor a ředitelství. Tím nastává nové údobí ve vývoji pivovaru.*³⁷

Od nepamětných dob byli právovárečníci privilegovanou vrstvou obyvatelstva. *„Vlastnili domy a pozemky, věnovali se výnosnému zaměstnání / vinaři, voskaři, obchodníci, podnikatelé staveb, lékárníci / nebo význačnějšímu společenskému povolání / důstojníci, profesori, soudní úředníci /. Byla to bohatá buržoasie, která uplatňovala své mocenské postavení, založené na majetku a měšťanské tradici, zejména v obecní správě.*³⁸ Jejich moc dosahovala na post purkmistra, jímž byl pan Collino, Kremling, Lhotský. Někteří byli členy obecního zastupitelstva či měšťanskými radními a podle potřeby přijímali i funkce v pivovaru. Zastávali funkce členů správního výboru a ředitelství či dozorcích komisí. *„Tyto funkce vykonávali však povrchně, takže hospodaření v pivovaru nebylo v pořádku. Ani řadoví příslušníci měšťanstva se neúčastnili aktivně na potřebách pivovaru.*³⁹

Během 18. století mělo právovárečné měšťanstvo v Hradci Králové 200 várečných domů⁴⁰. Soupis majitelů várečných domů z roku 1941 udává 189 várečných domů.⁴¹ Na většinu právovárečnicků připadalo jedno právo, ale byli i tací, kteří měli ve vlastnictví dvě nebo tři práva. Mezi vlastníky várečných práv patřili i významné osobnosti města Hradce Králové, jako byla například rodina Červených, Pilnáčkova a Pospíšilova. Várečná práva nevlastnili jen jednotlivci, ale i společnosti. Např. Firma Baťa a. s., Novina – tiskařské a vydavatelské podniky v Praze a další podnikatelé, např. Cejnar Rudolf a spol., Spenglerová Helena a spol., Dr. Červený Stanislav a spol., voskařská a mydlářská firma J. Pilnáčka atd. Několik práv měl i Pivovar a obec Hradec Králové, dále Biskupská konzistoř, Školské sestry de Notre Dame a Záložna.⁴²

Není pochyb o tom, že právovárečníky byli lidé významní a bohatí.

³⁷ Tamtéž .s. 40.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ VOLDAN, František. *O právní povaze právovárečných měšťanstev v Čechách*. Praha, 1904, s. 86.

⁴¹ Státní oblastní archiv Zámorsk, Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531 – 1948, inv. č. 51, kart. 1, Právovárečné domy 1824 – 1941.

⁴² Tamtéž.

5. Vývoj pivovarnictví v Hradci Králové

Pivovarnictví patřilo k ekonomicky nejvýhodnějšímu podnikání. Z činnosti pivovarů plynuly vysoké zisky, které zajišťovaly měšťany, ale i královskou kasu. Předpokládá se, že pivo se vařilo již od pradávných dob.

S historií královéhradeckého pivovarnictví souvisí i historie města. O městu můžeme mluvit až začátkem 13. století, kdy král Přemysl Otakar povýšil Hradec nad Labem na město. Král město opevnil a daroval mu kus země. „*Do města vedly dvě brány: Pražská a Slezská. V roce 1297 daroval král Václav II. Hradci pod městem ležící domy a objekty s příkazem, že cla, dary a všechny služby z těchto domů budou placeny společenstvu měšťanů vnitřního města.*“⁴³ Tímto způsobem vzniklo předměstí. „*Vnitřní město bylo tehdy obklopeno 12 dvory, jež patřily právovárečným měšťanům. Před Slezskou branou jich bylo 7 s 49 domovními čísly, před Pražskou branou 5 s 54 domovními čísly.*“⁴⁴

V roce 1307 se stal Hradec nad Labem věnným městem královny Elišky Rejčky, odtud je název Hradec Králové. Již zmíněné rozdělení města na vnitřní město a předměstí má svůj důvod, protože právo varu měli jen měšťané s domy uvnitř hradeb. Nejdříve mohl každý sladovat a vařit pivo sám ve svém domě. Současně s tím mohl provozovat jakékoliv další řemeslo. Jelikož každý neměl to správné zařízení pro výrobu piva, vařil proto u souseda, který ho měl. Buď vařili jeden po druhém, a nebo společně. Společně se také dělili o zisk. Tak vlastně vznikaly první takové malé soukromé pivovary.

Na počátku 16. století jich bylo v Hradci Králové 47, ale jak stoupaly požadavky na kvalitu piva, jejich počet klesal.⁴⁵ Celková výroba se zakládala na zkušenostech jednotlivců, kteří je předávali svým potomkům.

Dosud není známa doba, kdy bylo panovníkem přiznáno měšťanům právo varu, ale dává se to do spojitosti s právem mílovým, které bylo přiznáno Hradci v roce 1307 římským králem Albrechtem. A znamenalo to, že v okolí věnných měst nesměl nikdo mít ani provozovat krčmu. V roce 1378 král Karel IV. postoupil městu šrotýřský úřad. „

⁴³ SUC, Josef. Historie pivovaru v Hradci Králové 1844-1964. In *Slavnostní projev ke 120. výročí založení hradeckého pivovaru*. Hradec Králové, 1964, s. 1-2.

⁴⁴ Tamtéž, s. 2.

⁴⁵ Tamtéž, s. 4.

*Pro skládání sudů piva z pivovaru / a vína / do sklepů a vozbu sladu byli ustanoveni zvláštní zřizenci zvaní šrotýři, kteří za to vybírali určité poplatky ve prospěch králů.*⁴⁶

Tím dostalo město plné právo nad pivem a nad kontrolou množství uvařeného piva.

*„V době vzrůstu moci královských měst byla hlavní městská živnost, jak nazývali pivovarnictví, velmi výnosná, neboť byla vskutku monopolem měst. Nad to nebyla obtížena žádnou daní.*⁴⁷ To ale netrvalo dlouho a nastal obrat.

V roce 1480 byla sněmem povolena berně na splácení dluhů krále Jiřího. Kdo vařil na prodej, musel platit berni 5 grošů míšeňských.⁴⁸

Na počátku 16. století vznikaly v Hradci Králové první soukromé pivovary, v podstatě to byly jen obyčejné varny se sklepením. *„Ve varně bylo topeniště, pánev, kád', štoky, často i požahovna sudů a umývárna. Scezování se provádělo přes proutěné pletivo.*⁴⁹ Potřebné suroviny si zajišťovali různě. Chmel dodávaly chmelnice a slad se šrotoval ve mlýnech při řece Orlici. Z bohatých lesů si přiváželi dřevo na topení. Uvařené pivo převážely do sklepů jen pověřené osoby tzv. šrotýři. Šrotýři vybírali ve prospěch královské pokladny určité poplatky, tzv. posudné či pobečovné.

Z pivovarnictví neplynuly jen výnosy, ale i spory. Byly to spory s hradeckými sladovníky a šlechtou. Ve sporech se sladovníky právozářčníci zvítězili a v druhé polovině 16. století své protivníky dostali na úroveň pouhých námezdních pracovníků. Naopak spor se šlechtou dopadl pro právozářčníky špatně.

V této době bylo „hradecké bílé pivo“ velmi známé a oblíbené. Znali ho například *„spotřebitelé v Kladsku, dokonce až ve vzdálené Vratislavi, kde prý byly pro jeho čepování zřizeny zvláštní výčepy.*⁵⁰ Velké množství bylo dováženo i do Kutné Hory, kupovali ho v Kolíně, v Kouřimi a v Nymburce. O jeho jakosti svědčí také fakt, že si ho žádal pro svou potřebu i královský dvůr. *„Velkou poptávku po něm pak ostatně dokládá i to, že majitelé šlechtických statků musili zakazovat jeho dovoz. Např. instrukce Vojtěcha z Pernštejna z roku 1525 pro panství potštejské a litické výslovně nedovolovala šenkování hradeckého piva a trestala je pokutou 1 kopy grošů.*⁵¹ To

⁴⁶ MIKAN, Jaroslav. *Královéhradecké pivovarnictví (s poznámkami o vinařství)*. Hradec Králové, 1954. s. 2.

⁴⁷ Tamtéž, s. 3.

⁴⁸ Tamtéž, s. 3.

⁴⁹ SUC, Josef. *Historie pivovaru v Hradci Králové 1844-1964*. In *Slavnostní projev ke 120. výročí založení hradeckého pivovaru*. Hradec Králové, 1964. s. 4.

⁵⁰ MIKULKA, Jaromír. *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*. díl I./1, Hradec Králové, 1996-1997, s. 168.

⁵¹ Tamtéž, s. 170.

pochopitelně vedlo k omezování produkce. Přispěla k tomu i surovinová krize, kdy nedostatek obilí byl následkem předchozí nadměrné konjunktury.

Proto městská rada v roce 1499 stanovila, že žádný měšťan nesměl vařit pivo častěji než jednou do týdne. Toto nařízení bylo samozřejmě sankcionováno ztrátou práva varu na čtvrt roku. Mělo to dopad i na množství várky, která byla omezena z 15 sudů na 14 sudů piva.⁵²

Pomalu se projevovala krize hradeckého pivovarnictví v důsledku přecházení šlechty na samostatné dvorové hospodaření a stavění svých pivovarů pro zvýšení příjmů. Tato jejich produkce pak zásobovala jejich poddané. Poddaní byli často nuceni povinně odebírat pivo z pivovarů svých pánů. Například Mikuláš Trčka z Lípy, který nutil obyvatelstvo svého panství k odebírání piva z jeho pivovaru ve Smiřicích.

Nedostatek odbytu vedl některé právovárečníky k pokusům dávat pivo krčmářům na úvěr, ale pak své pohledávky těžce vymáhali. Načež následně konšelé v roce 1580 vydali nařízení, že nikdo nesměl prodávat pivo krčmářovi, který by zanechával dluhy.

Ke krizi přispěly i spory mezi nákladníky a šenkýři. Rada v šenkýřích viděla překupníky různých produktů – ryb, drůbeže, sýra, vajec atd. A měšťané je považovali za poškozovatele svých živností, kteří se na jejich úkor obohacovali. Proto konšelé *„usnesli, že žádný majitel nesmí na příště ve svém domě povolit jiné osobě šenk, ale má jej provozovat sám, tak jak tomu bylo za starodávna. Rada vydávala i další předpisy, týkající se například nedovoleného vysedávání ve výčepech navečer po povoleném termínu, zákaz čepování v sobotu, v neděli v čas nešpor ap.“*⁵³ Produkce piva byla stále ještě dosti značná i přes pokračující krizi. Dosvědčují to data o odváděném posudném. V roce 1577 Hradečtí odevzdali na posudném jen o 185 kop méně než sami Staroměstští.⁵⁴

V období 30. leté války se vařilo pivo především pro vojsko ubytované ve městě nebo procházející vojsko. I když pivovarnictví upadalo, ještě v druhé polovině roku 1620 navařili měšťané 6 328 sudů piva.⁵⁵ V dalších letech várky postupně klesaly. Důvodem byl úbytek právovárečných sousedů a nepochybně i nedostatek obilí.

⁵² Tamtéž.

⁵³ MIKULKA, Jaromír. *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*. díl I./2, Hradec Králové, 1996-1997. s. 278.

⁵⁴ Tamtéž, s. 279.

⁵⁵ MIKAN, Jaroslav. *Královéhradecké pivovarnictví (s poznámkami o vinařství)*. Hradec Králové, 1954. s. 21.

Po třicetileté válce bylo hradecké pivovarnictví již jen slabým odleskem dávné slávy. I přesto znamenalo vaření piva pro právovárečné měšťany důležitou část příjmu. „V roce 1654 bylo navařeno 217 várek ječného piva (1 519 sudů) a jen 18 varů pšeničného. O tři roky později (1657) se celková výroba poněkud zvýšila na 2 288 sudů a roku 1659 na 2 800 sudů (400 várek).“⁵⁶

Kvůli zvyšování daní i kontribucí museli právovárečníci zastavit starobylou praxi ve střídání varů. Sousedé se tedy vystřídali ve varu průměrně jednou do roka. Když někomu byla udělena mimořádná várka, bylo to považováno za významný dar. Počet varů byl omezován i s ohledem na situaci obilního trhu. Co se týká práva čepování piva, obec ho vyhradila pouze sousedům vnitřního města.

Dalším špatným obdobím pro město a tím i pro právovárečníky byly pruské války a rok 1762, kdy byl Hradec vydrancován a vypálen. Přes všechno, čím si toto město prošlo, bylo stále právo várečné považováno za cennou hodnotu. Když byl založen Nový Hradec, tak se jeho obyvatelé domáhali práva vařit pivo a dělat pálenku. Usilovali o získání práva dokonce dvakrát, nejprve v roce 1772 a později roku 1827, avšak ani jednou jim nebylo vyhověno.

S nástupem 19. století přišlo mnoho změn do pivovarnictví. S pivovarnictvím bylo spjato jméno významného sládky F. O. Poupěho, který v této době ještě do řemeslné pivovarské výroby prosadil zejména používání teploměru a tzv. pivní váhy. Další změny v technologiích výroby piva měla na svědomí čtveřice jmen a to konkrétně L. Pasteur, K. N. Balling, E. CH. Hansen a Karl von Linde. Louis Pasteur objasnil podstatu kvašení jako biologický proces za přítomnosti vhodných mikroorganismů. Jeho poznatky rozvinul E. Ch. Hansen použitím čisté kvasničné kultury při zkvašování mladiny. Profesor pražské polytechniky K. N. Balling vynalezl cukroměr a sestavil cukroměrné tabulky. Karl von Linde vynálezem chladicího stroje umožnil vyrábět pivo v zimním a letním období bez závislosti na přírodních teplotních podmínkách.

S rozvojem technologií rostl zájem o zlepšení pivovarské výroby i v Hradci Králové. Kolem roku 1830 vznikla myšlenka soustředit výrobu piva do velké, společné a moderně vybavené provozovny. V roce 1835 byl podán návrh na stavbu pivovaru. O čtyři léta později byl ke stavbě dán souhlas a jmenování zmocněnci. Samotná stavba

⁵⁶ MIKULKA, Jaromír. *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*. díl II./1, Hradec Králové, 1996-1997. s. 106.

započala až v roce 1844 a byla dokončena v roce 1846. Protože stavba byla nákladná, právovárečníci si opatřili peníze půjčkou.

V roce 1860 byl pivovar propachtován sládku Janu Bradymu na 6 let za 12 000 zlatých.⁵⁷ Nájem byl sice vysoký, ale Brady věřil, že ho vyrovná vzrůstající výrobou a prodejem varných výrobků zejména kvasnic. Ale štěstí k němu nebylo nakloněno. Zhoršily se hospodářské podmínky, díky nepříznivému počasí nastala neúroda a ceny ječmene a chmele se rapidně zvýšily. „*Také prodej varných odpadků silně poklesl. Pivní kvasnice byly vytlačeny kvasnicemi lisovanými, jež dodávaly do obchodu droždárny, a s rozvojem cukrovarnictví vzal za své i odbyt mláta a tzv. vrchů. Navíc ho zastihla stavba mostu u vodárny, takže musel vodu k vaření piva dovážet.*“⁵⁸ Všechny tyto nepříznivé vlivy zapříčinily jeho výpověď. Poté byl svolán právovárečnými měšťany výbor pro další pronájem pivovaru. V časopisech byla vypsána dražba a výbor vybral toho, kdo nabídnul nejvyšší částku za pronájem.

Dalším nájemcem se stal Vincenc Püchl. V Královéhradeckém pivovaru se poprvé v roce 1865 začala používat technologie spodního kvašení. Ke spodnímu kvašení bylo nutné zajistit nižší teplotu mladiny, proto bylo potřeba zvětšit obsahy spilek, sklepů a lednic. Na nátlak várečníků se začaly budovat stále nedostačující nové sklepy. Stavba sklepů si vyžádala další dluh. Vnější sklepů byl zdoben sochou patrona pivovarů králem Gambrinem a čtyřmi reliéfy lví hlavy. Sklepy byly sice nákladné, ale staly se chloubou pivovaru.

Netrvalo dlouho a došlo k další výpovědi pachtu díky válce prusko-rakouské v roce 1866. Jelikož se bojovalo nedaleko Hradce Králové, byla uzavřena pevnost kolem města a počet obyvatel silně poklesl. V pivovaře se téměř zastavila výroba a ze zámožného Püchla se stal chudák. Püchl se zmínil o této těžké době v dopise ze dne 6. září 1866, ve kterém žádal o slevu nájemného za měsíc červenec. Píše: „*Neblahé následky války a uzavření pevnosti zdejší počátkem měsíce července bylo úplně nemožno vyprodati pivní zásoby, jelikož byl zapovězen veškerý vývoz a v městě samém tak málo obyvatelstva se nacházelo, že vystavování piva denně velmi nepatrné bylo, takže skoro celá, již po vícero měsíců na skladě se nacházející zásoba zkázu vzala.*“⁵⁹

⁵⁷ Státní oblastní archiv Zámorsk, Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, inv. č. 441, kart. 45, soudobá dokumentace z let 1812-1948.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Tamtéž.

Od té doby se pivovar už nepronajímal a zůstal ve správě měšťanů. Z řad právníků byl sestaven správní výbor a ředitelství. Tím začalo nové období ve vývoji pivovaru.

Ještě několik let po válce se pivovaru nevedlo dobře, pro získání peněz byly odprodávány pozemky pivovaru. Po překonání krize začala výroba piva zase stoupat. Ruční výroba byla nahrazena strojní a k tomu byly nutné četné rekonstrukce pivovaru. Větší obsahy spilek a sklepů nestačily k udržování nízké teploty kvašení, proto bylo po roce 1890 zavedeno umělé chlazení. „*V této době pivovar uvedl do provozu parostrojní zařízení, jež se neustále zdokonalovalo a doplňovalo.*“⁶⁰ Chlazení, parní stroje, mytí sudů a další procesy vyžadovaly mnoho vody. Z tohoto důvodu bylo položeno potrubí vlastního vodovodu z řeky Orlice. Ve 20. století byla postavena nová sladovna, nová varna a strojovna. Ruční mytí transportních sudů bylo nahrazeno strojním. Dřevěné ležácké sudy a kvasné kádě byly změněny v ocelové tanky a kádě.

Období první světové války nebylo pro pivovar nejlepší dobou. Pro nedostatek surovin k výrobě piva se začaly vyrábět sodovky a limonády. A na samotnou výrobu piva byly používány jiné náhradní suroviny. Po celou dobu války se dělalo šestistupňové pivo. Po skončení první světové války začala postupně stoupat produkce piva a ožila i činnost již dříve založené odborové organizace.

V roce 1922 se začalo vařit desetistupňové světlé pivo a dvanáctistupňové černé pivo.

Další zvrat v pivovarnictví nastal v letech 1939-1945. Bylo to období, kdy vše bylo podřízeno a omezováno vládním nařízením. Byla omezována vlastní výroba piva a sladu a se vznikem protektorátu byly stanoveny nové sazby daní z piva a průměrné ceny piva. „*V září 1939 byla na základě vládního nařízení zavedena k cenám piva tzv. „válečná přírážka“, která činila 20 % prodejní ceny v drobném.*“⁶¹ Nechyběla ani příkázaná stupňovitost piva, která se pohybovala u výčepních piv v rozmezí 8,7-9,3 stupňů, u ležáků 10,7-11,3 stupňů.⁶² V roce 1940 vznikly dvě významné organizace, které zasahovaly do řízení pivovarů a do výroby a zpracování chmele, sladu a piva. Konkrétně Českomoravský svaz pro chmel, slad a pivo a Hospodářská skupina

⁶⁰ SUC, Josef. Historie pivovaru v Hradci Králové 1844-1964. In *Slavnostní projev ke 120. výročí založení hradeckého pivovaru*. Hradec Králové, 1964, s. 9.

⁶¹ KRATOCHVÍLE, Antonín. *Pivovarství českých zemí v proměnách 20. století*. Praha, 2005. ISBN 80-86576-16-7, s. 71.

⁶² Tamtéž.

pivovarského a sladařského průmyslu. Z činnosti těchto organizací plynuly hlavně omezující příkazy a nařízení. Důkazem toho je například vydaný oběžník všem pivovarům v roce 1944 od Hospodářské skupiny pivovarského a sladařského průmyslu. V něm byly stanoveny pokyny pro výběr příspěvků hostinských na fond vzájemné hospodářské pomoci. To znamenalo, že „z každého hl. piva, dodaného odběratelům, kteří jsou členy Hospodářské skupiny hostinských živností vyberou pivovary částku K 4, jako příspěvek na Fond vzájemné hospodářské pomoci.“⁶³

V době válečné byli zaměstnanci jednotní a stáli při sobě. Mezi zaměstnanci pivovaru nebylo jediného udavače či kolaboranta. „Naopak podporovali každou akci namířenou proti hitlerismu. Poslouchali v pivovare nejen zahraniční rozhlas, aniž by se báli trestu smrti, který jim za poslech hrozil, ale rozmnožovali a rozšiřovali protifašistické letáky.“⁶⁴

Po válce byly vydány dekrety o znárodnění. V první fázi v roce 1946 došlo ke znárodnění šesti největších pivovarů jako byl Plzeňský, Českobudějovický pivovar atd. Pro jejich řízení vznikl celostátní ústřední orgán pro pivovarský průmysl – Československé pivovary, národní podnik. Královéhradecký pivovar byl znárodněn až v roce 1948. Nové národní podniky byly vytvářeny na regionálním principu, spadal tedy pod národní podnik Orlické pivovary, k němuž patřily také pivovary Dobruška a Jaroměř.

⁶³ Státní oblastní archiv Zámorsk, Pivovar právovarečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, inv. č. 439, kart. 43, Svaz pro slad, chmel a pivo 1946-47.

⁶⁴ SUC, Josef. Historie pivovaru v Hradci Králové 1844-1964. In *Slavnostní projev ke 120. výročí založení hradeckého pivovaru*. Hradec Králové, 1964, s. 12.

6. Vznik pivovaru v Hradci Králové

Už kolem roku 1830 začali měšťané uvažovat o novém pivovaru, jenž by byl jejich majetkem a výroba piva by byla soustředěna do velké, společné a lépe vybavené provozovny. „V roce 1835 dali měšťané J. Pospíšil, Fr. Štolba, H. Lhotský a Antonín Richter návrh na stavbu moderního pivovaru. Po čtyřletém dohadování a sporech se usneslo v roce 1839 právovárečné měšťanstvo, že se postaví nový vhodný pivovar. K provedení stavby byli zmocněni Ant. Tobisch starší, vinař, Jan Richter, hostinský u „Modré hvězdy“, Hanek Lhotský, profesor“⁶⁵ a další. Od té doby se všechny výnosy právovárečného měšťanstva shromažďovaly na stavební pozemky a stavbu pivovaru.

Stavba proběhla v letech 1844-1846. V této době bylo ve varní kase právovárečného měšťanstva 58 690 zlatých a 29 krejcarů.⁶⁶ Určení zmocněnci ke stavbě si nejdříve opatřili pozemek. Nejlépe jim vyhovoval pozemek u společné sladovny nad „Kozí brankou“. „Přibraly si ještě domy čp. 54 – 55 – 56 (městský špitál) a čp. 57 s věží a městským rezervoárem na ní. Tento dům patřil měšťanům Janu a Kateřině Strejčkovým. Koupily jej za 5 200 zlatých se závazkem, že tam rezervoár zůstane. Domy čp. 54 a 55 byly vlastně spáleniště. Za dům čp. 56 museli právovárečníci vystavět dům čp. 53 – pozdější městský chudobinec.“⁶⁷

Samotnou stavbu provedl zednický mistr z Hradce Králové František Dobrokovský. Stavební plán navrhl stavitel Bělský z Prahy. „Na jih a na západ byla pevnostní zeď, která bránila další stavbě, brala se tedy stavba směrem východním. U pevnostní zdi zůstala stará společná sladovna a koupený dům čp. 57. Mistr Dobrokovský dostal v letech 1844 a 1846 celkem 58.798 zlatých.“⁶⁸

Díky stavbě pivovaru se právovárečné měšťanstvo zadlužilo. V roce 1847 se jejich dluh dostal až na částku 41 485 zlatých.⁶⁹ Vzniklé dluhy řešili půjčkou a později pronájmem pivovaru. I za této finanční situace probíhaly během let v pivovaru podle potřeby rozsáhlé rekonstrukce.

I. rekonstrukce se uskutečnila v letech 1864-1889. Protože se ukázalo, že hlavním nedostatkem nového pivovaru byly nedostačující, nájemcem stále vytýkané sklepy,

⁶⁵ Tamtéž, s. 6.

⁶⁶ Tamtéž, s. 7.

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ Státní oblastní archiv Zámorsk, Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, inv. č. 441, kart. 45, soudobá dokumentace z let 1812-1948.

⁶⁹ SUC, Josef. Historie pivovaru v Hradci Králové 1844-1964. In *Slavnostní projev ke 120. výročí založení hradeckého pivovaru*. Hradec Králové, 1964, s. 7.

přešlo se tedy k jejich stavbě. Na nákladech na stavbu se spolupodílel i tehdejší nájemce pivovaru Vincenc Püchl. *„Zbouráním dosavadní stavby nad původními ležáckými sklepy byly získány prostory pro vybudování varny, kotelny, strojovny.“*⁷⁰ Mimo to byl nahrazen 9 metrový komín 14 metrovým.⁷¹ V této době také pivovar zdokonalil svoji výrobu tím, že bylo uvedeno do provozu parastrojní zařízení. K lepší manipulaci s pivem byl zřízen výtah na pivo. V roce 1899 si pivovar pronajal pozemek v pevnostních hradbách, kde byla zřízena nová lednice kvůli neustále stoupající poptávce po ledu.

II. rekonstrukce proběhla v letech 1890-1905. V této době bylo položeno vodovodní potrubí, které vedlo z řeky Orlice do pivovaru. Také bylo zavedeno umělé chlazení. Starou sladovnu kompletně přestavěli na novou a větší. *„Komín zvýšen na 50 m. Pořízen také nový sudový výtah a nový stáčecí aparát. Topeniště opatřeno přístroji na spalování kouře. Roku 1902 nahrazeno plynové a petrolejové světlo elektrickým. Téhož roku stavěna i nová lednice a sice přes ulici proti pivovaru a nad ní postaven dvoupatrový dům za 110.618 zl.“*⁷²

III. rekonstrukce spadá do období let 1905-1945. Opět byly prováděny modernizace strojního vybavení kvůli zvýšení kapacity strojů. A parní pohon byl nahrazen elektrickým. Také v dopravě byl učiněn pokrok. Právovářečníci zakoupili první nákladní automobil zn. Laurin a Klement, který nahradil rozvoz piva koňmi. *„V roce 1936-1937 provedena úprava čelní budovy do ulice U Soukenické brány. Zřízen průchod kolem varny, byty v I. patře zrušeny a vytvořeny z nich kanceláře, do kterých bylo zavedeno ústřední topení a teplá voda.“*⁷³

Celkem proběhlo pět rekonstrukcí, poslední byly dokončeny až v druhé polovině 20. století. Záměrem každé rekonstrukce bylo zvýšení výroby, čímž se zákonitě zvýšil i výnos, který byl tím hlavním důvodem, hlavně pro podílníky várečných práv.

⁷⁰ Tamtéž, s. 29.

⁷¹ Tamtéž.

⁷² Státní oblastní archiv Zámorsk, Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, inv. č. 441, kart. 45, Soudobá dokumentace z let 1812-1948.

⁷³ Tamtéž.

7. Správa pivovaru

Pivovarství a výroba piva byla od prvopočátku výsadou nejzámožnějších měšťanů, kteří měli svoje domy spojené s právem várečným. Postupem vývoje se ti, kteří skutečně vykonávali toto právo vaření piva, sdružovali a odvolávali se na právní stav držitelů výsadních domů. Ve svém sdružení si spravedlivě rozdělovali výhody a výnosy, plynoucí z práva várečného, mezi svoje členy a převzali působnost veřejnoprávního svazu, živnostenského společenstva. Tento svaz vykonával dozor a chránil zájmy právovárečníků, ale nijak je neomezoval v jejich soukromé činnosti. Výrobní společenství se stalo základem pro pozdější dobrovolnou soukromoprávní společnost. „*Příští přechod organisace veřejnoprávní v soukromoprávní byl podporován tím, že oproti cechům ryze řemeslnickým zmíněná již převaha živlu měšťanského nad řemeslnými sladovníky dodávala celku ráz dobrovolného zájmového sdružení; dále tím, že celku se dostává průběhem doby společného majetkového podkladu, společného pivovaru.*“⁷⁴ Způsob výroby a odbytu v pivovarnictví pomohl k dokonalejší formě podnikání dříve, než v ostatních oborech.

V obchodním rejstříku firem byl pivovar právovárečného měšťanstva zapsán 21. května 1889 pod názvem Právovární měšťanstvo v Hradci Králové.⁷⁵ Předmětem podnikání je zde uvedena výroba a prodej piva, vedlejších výrobků, dále výroba a prodej náhradních nápojů, zejména sodové vody a limonád a nabývání zvláštních hostinských a výčepnických oprávnění. Dále je ve výpisu z obchodního rejstříku uvedeno, že firmu zastupují buď dva členové ředitelstva, nebo jeden člen a prokurista.

Právovární měšťanstvo tvořili vlastníci 188 várečných práv, která jsou spojena s právovárečnými domy, vyznačenými v pozemkové knize Hradce Králové.⁷⁶ Účelem této firmy bylo vést pivovarský závod, to znamená výrobu a prodej piva, vedlejších výrobků, vést správu nemovitostí a ostatního jmění tak, aby z toho měl každý co možná největší a trvalý užitek.

Za závazky právovárečného měšťanstva neručily osobně ani svými domy právováreční měšťané, nýbrž byly zaručeny nemovitostmi, připsanými do pozemkových knih a movitým majetkem zapsaným v inventáři.

⁷⁴ MANDL, Vladimír. *Právovárečná měšťanstva v Čechách*. Brno-Praha, 1933, s. 6.

⁷⁵ Státní oblastní archiv Zámorsk, Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, inv. č. 48, kart. 1, Zápisy firemního rejstříku 1870-1945.

⁷⁶ Tamtéž, inv. č. 47, kart. 1, stanovy, jednací řád 1867-1900.

Firmu zastupoval před úřady a navenek předseda ředitelstva. O správu jmění se starala valná hromada, výbor a ředitelstvo.

Valná hromada

Valnou hromadu⁷⁷ tvořila většina právovárnických měšťanů. Výbor svolával valnou hromadu každý rok v posledním kalendářním čtvrtletí. Pokud alespoň 30 členů právovárečného měšťanstva zažádalo, mohla se nejdéle do tří neděl po podání žádosti sejít mimořádná valná hromada. Aby se mohli sejít, výbor rozeslal nejpozději 8 dní před konáním oběžník všem právovárečnickům, který mimo jiné obsahoval pořad jednání. Na programu jednání v roce 1867 byla například volba výboru, revizorů k prozkoumání účtů za rok 1866, porada o prodeji pozemků, schválení půjčky, schválení stanov privátní kasy, žádost pana Púchla o propuštění z nájmu pivovaru a volné návrhy.

Valné hromady se mohl účastnit každý vlastník celého práva várečného. Osoby nesvéprávné a právnické zastupoval zákonný zástupce. Kdo se nemohl valné hromady zúčastnit, měl právo za sebe vyslat zmocněnce, tím však směl být pouze člen právovárečného měšťanstva. Valné hromadě předsedal a řídil její jednání předseda výboru nebo jeho náměstek. Rovněž se účastnil c. k. notář, který vedl presenční listinu a sepisoval protokol o veškerém jednání a usnesení. Hlasovalo se buď povstáním nebo zdvižením ruky, popřípadě i vyvoláním jmen či hlasovacími lístky. *„Členové komise volební, jež navrhuje předsedající, volí se akklamací; volby členů výboru, jejich náhradníků a revisorů prováděny buďtéž výhradně jen lístky hlasovacími. Zastupuje-li některý účastník více práv várečných, obdrží na každé právo zvláštní lístek hlasovací.“*⁷⁸

Valné hromadě příslušelo volit volební komisi, členy výboru a revisory. Dále měla v kompetenci schvalovat obchodní zprávu za uplynulý správní rok, podílet se na rozhodnutí o prodeji realit, na koupi nemovitostí, o zamýšlených stavbách a investicích. Popřípadě i o budoucím propachtování pivovaru či půjčkách.

⁷⁷ Státní oblastní archiv Zámorsk, Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, inv. č. 47, kart. 1, stanovy, jednací řád 1867-1900.

⁷⁸ Tamtéž.

Výbor

Výbor⁷⁹ se skládal v roce 1867 a 1870, jak uvádí stanovy, z 25 členů a 5 náhradníků. V roce 1873 byl počet snížen na 12 členů a 5 náhradníků. Pravděpodobně byl od tohoto roku stav celkem ustálený, protože jednací řád z roku 1900 uvádí stále 12 členů, náhradníků však nebylo 5 nýbrž 6. Členové výboru i náhradníci bývali obvykle voleni na tři roky a každý rok třetina členů výboru (4) a náhradníků (2) vystoupila.

„Prvního a druhého roku rozhoduje se o vystoupení losem, potom vystoupí dle pořadu ona třetina, která úřad svůj zastávala nejdéle. Na místo člena výboru před uplynutím jeho funkční doby vystouplého neb zemřelého nastupuje nejbližší náhradník a zastává úřad člena výboru až do příští valné hromady, v níž výbor doplní se novou volbou.“⁸⁰

Před konáním voleb do výboru se vyvěšovaly kandidátní listiny, kde byla uvedena jména kandidujících členů do výboru a náhradníků. Kandidátní listina byla takovou pozvánkou na volby pro vlastníky várečných práv. Většina těchto listin si byla podobná, ale jedna mě však zaujala, protože se odlišovala od ostatních. Cituji: *„Starý hradecký pivovar, pýcha Vašich předků nesmí se státí rejdištěm lidí mstivých a nenávistných, kteří bez ohledu na zájem celku, kráčejí za svým osobním cílem, ovládnutí pivovaru. Chcete-li míti v pivovaru klid a pořádek volte na valné hromadě.“⁸¹*

Členové výboru mohli být pouze svéprávní muži z řad právovárečného měšťanstva, kteří vlastnili alespoň čtvrtinu várečného práva a jejich trvalým bydlištěm bylo město Hradec Králové. Platily však podmínky dané jednacím řádem, za kterých se právovárečník nemohl stát členem výboru ani náhradníkem. Například ten, kdo vedl spor s právovárečným měšťanstvem, kdo s ním udržoval obchodní styky, byl ve spojení s konkurencí nebo se dostal do konkurzu, či přišel o volební právo v obci atd. *„Výbor volí každoročně ze svého středu za předsednictví nejstaršího svého člena listky hlasovacími prostou většinou hlasů (při rovnosti hlasů rozhoduje los) pětičlenné ředitelstvo, sestávající z předsedy, jeho náměstka (místopředsedy) a dalších tří členů.“⁸²* V případě, že by byl předseda zaneprázdněn, jeho zastoupení náleželo místopředsedovi. Výbor se scházel pravidelně každý měsíc a pokud k tomu okolnosti přispěly, sešel se mimořádně. Výbor byl schopný dospět k závěru, jestliže se účastnilo schůze, mimo předsedajícího, alespoň šest členů. Při tomto jednání se hlasovalo absolutní většinou a

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ Tamtéž

⁸¹ Tamtéž, inv. č. 62, kart. 5, schůze správ. výbor 1890-1946.

⁸² Tamtéž, inv. 47, kart. 1, stanovy, jednací řád 1867-1900.

při rovnosti hlasů hlasoval předsedající. Z každé schůze musel být sepsán protokol a podepsán všemi zúčastněnými.

Výbor tedy směl vykonávat usnesení valné hromady, volit ředitelstvo a důvěrníky pro sestavování inventáře, schvalovat inventář a bilanci, svolávat valnou hromadu a informovat ji o výsledcích. Mimo volení, schvalování a ustanovování měl v kompetenci přijímat a propouštět sládky, všechny úředníky a kancelářské pomocníky. Příslušelo mu opatřovat peníze, určovat způsob koupě všeho potřebného k obchodu. Dále rozhodoval o ceně i druhu produkovaného piva, stanovoval domácí řád pro ředitelstvo a další instrukce. Rozhodoval i o výši dividend. „Členové výboru, kteří nejsou zároveň členy ředitelstva obdrží za každou schůzi praesenční marky po 5 Kor..“⁸³

Ředitelstvo

Výkonným orgánem výboru bylo ředitelstvo⁸⁴, které řídilo všechny záležitosti týkající se správy jmění. V podstatě rozhodovalo o všem, co nepříslušelo valné hromadě a výboru.

Členy ředitelstva, jak se uvádí v obchodním rejstříku z roku 1889, byli většinou obchodníci, soukromníci, ale také učitel a dokonce i berní ředitel z Hradce Králové.

Ředitelstvo se skládalo vždy z pěti osob, z předsedy, místopředsedy, prvního ředitele, druhého a třetího ředitele. Všichni členové měli povinnost docházet denně do pivovaru. Ředitelstvo zastupovalo právoplatné měšťanstvo v úředních věcech, podepisovalo veškeré spisy. Právní věci zajišťoval jimi zvolený právník. Ředitelstvo obstarávalo peníze, které schválil výbor k potřebám pivovaru. Dále kontrolovalo obchodní knihy, kasy, zásoby, inventární majetek a budovy. Provádělo od výboru schválené účty (aprobaci) načež je předávalo účetnímu. V případě pronájmu veškerá odpovědnost připadala na ředitelstvo a výbor. Museli zajistit, aby pachtýř dostal svým závazkům.

Ředitelstvo mělo povinnost řídit se domácím řádem⁸⁵, který mu ukládal scházet se pravidelně jednou týdně v pondělí v 5 hodin odpoledne a podle potřeby. Rozhodnutí ředitelstva bylo právoplatné, pokud se jednání zúčastnili alespoň tři členové a předseda. Při hlasování, když došlo k rovnosti hlasů nebo nerozhodnosti, byl přijat ten návrh, pro který hlasoval předseda, protože měl rozhodující hlas. Když byly na pořadu jednání

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ Tamtéž, inv. č. 48, kart. 1, zápisy firemního rejstříku 1870-1945.

zařazeny věci, týkající se výroby sladu a piva a věci tomu blízkých, účastnil se ho i sládek.

Aby si ředitelstvo usnadnilo práci, rozdělilo se podle svých odborných znalostí na jednotlivé odbory správy. Vyřizováním denní agendy byl pověřen jeden člen ředitelstva, který docházel do firmy celý týden. Mezi jeho povinnosti patřilo informovat se „o běžných záležitostech v závodě a to jak v odvětví obchodním, tak i technickém, podepsati korespondenci a přijímati zprávy komerčního ředitele a sládka o denních událostech.“⁸⁶ Co se týkalo záležitostí, o kterých nemohl sám rozhodnout, přenechal je schůzi ředitelstva.

Ředitelstvo, podobně jako výbor, bylo odměňováno tantiémami, které se vypočítávaly z čistého zisku rozděleného na 200 stejných dílů, z nichž 12 dílů činilo tantiémy pro ředitelstvo.⁸⁷ Předseda dostal 4 díly a zbytek byl rozdělen po 2 dílech ostatním členům ředitelstva. Zbývajících 188 dílů se rozdělilo právovárečnickům jako dividenda.⁸⁸

Předseda⁸⁹

Byl pověřen vrchním řízením veškeré správy právovárního měšťanstva a svoláváním schůzí. Zastupoval firmu před úřady a třetími osobami. Pečoval o záležitosti zaměstnanců. Vykonával dohled nad vyřizováním kancelářských prací, v případě potřeby podepisoval za firmu obchodní spisy a účetní doklady. Disponoval s pokladnou a tím i s hotovostí a s trezorem, od něhož měl ve správě klíč. „Dozor k vedení registratury listin, k sestavení inventáře a bilance a pečovati o to, aby se správou revisorů, se závěrečnými účty a se všemi doklady byly včas výboru předloženy.“⁹⁰ Dále dohlížel na splácení pohledávek. Jednou za měsíc podával celkovou zprávu o činnosti výboru.

Místopředseda⁹¹

Místopředseda zastupoval ve všem předsedu, v době kdy předseda nebyl přítomen. Občas dělal revizi katastru vlastních pozemků, budov a ostatního zařízení.

⁸⁶ Tamtéž, inv. č. 92, kart. 23, vnitřní řády a instrukce firmy 1839-1933.

⁸⁷ Tamtéž, inv. č. 47, kart. 1, stanovy, jednací řád 1867-1900.

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ Tamtéž, inv. č. 48, kart. 1, zápisy firemního rejstříku 1870-1945.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ Tamtéž.

Vykonával dohled při stavbách a nad strojním zařizováním. To znamenalo, že zaměstnával zedníky, tesaře a dohlížel na dělnictvo při stavebních a strojních opravách. S tím byly spojené aprobace a poukazování účetních dokladů na řemeslné práce a dodávky, kalkulace stavebních účtů atd. V podstatě měl na starosti všechno, co souviselo se stavebnictvím od hypotečních půjček až po dohled nad dělnictvem. Mimo to dohlížel na sestavování inventáře, na uzavírání pojistek, podával výroční obchodní zprávu a vedl protokoly při schůzích.

I. Ředitel⁹²

*„Prvému řediteli náleží zastupování předsedy nebo jeho náměstka za jejich nepřítomnosti. Spolupůsobení a zastupování při smlouvách. Dozor na splácení pohledávek z nájmu pozemků.“*⁹³ Příslušel mu dohled nad chodem výroby v pivováře, sladovně, ledárně a ostatním strojním zařízením. Měl dohlížet na provoz a vedení obchodu. Navštěvoval vzdálenější hostince, kde vyjednával podmínky s odběrateli piva a pivních odpadků. Staral se o dodávky paliva a technických potřeb. Občas provedl kontrolu strojního a řemeslného zařízení. Kontroloval pokladnu a denně ji uzavíral.

II. Ředitel⁹⁴

Zastupoval výše uvedené v době jejich nepřítomnosti. Vedl dražby a prodej z nich plynoucí. Společně se podílel na vyjednávání s řemeslníky, s dodavateli při nákupech ječmene, sena, ovsa aj. Kontroloval tedy i zásoby skladů. Navštěvoval hostince, které byly smluvně svázány s pivovarem a kontroloval tam, zda dodržují a neporušují podmínky stanovené smlouvou. Měl kontrolu nad pozemky, aby jejich hranice nebyly narušovány a aby nájemci udržovali v pořádku příkopy. S pozemky souvisela péče o vysazené stromy a prodej sklizně. Dohlížel na dělníky a ostatní zaměstnance pivovaru, aby plnili svědomitě a správně své pracovní povinnosti. Měl dozorovou funkci na vybírání pivního krejcaru.

III. Ředitel⁹⁵

Jeho náplní práce, stejně jako II. ředitele, bylo zastupovat nepřítomné ředitelstvo. *„Spolupůsobí při dražbách neb usnešených prodejkách, dohlíží na šafáře a jemu*

⁹² Tamtéž.

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ Tamtéž.

*přidělené vozky a na zaměstnané mimo pivovar dělníky. Jemu náleží vyhledávání a ukládání prací potahům, když nejedou s pivem aneb nevozí hmoty do pivovaru.*⁹⁶

Dohlížel na vše, co se týkalo koní. K těmto záležitostem patřil nákup a prodej koní, ošetřování a zajišťování krmení pro koně, pořizování koňských postrojů, vozů a saní. A také práce kovářské a kolářské. Dále kontroloval splátky pohledávek a revidoval pivní krejcar. Také měl v povinnostech hlídat, aby byly včas naplněny příruční lednice, ze kterých se vydával led hostinským. Měl přitom zamezit plýtvání ledem při manipulaci. K jeho pracovním povinnostem patřilo dohlížet na pracovníky při hospodaření se zásobami a kontrolovat jejich správnou evidenci v knihách. A samozřejmě mohl svým přičiněním rozšiřovat obchodní styky s dalšími, vzdálenějšími hostinci.

Revizoři⁹⁷

Dva revizory účtu pivovarního měšťanstva si zvolila valná hromada každoročně prvním říjnem na jeden správní rok. Byli voleni z řad právovárečníků.

Revizoři se řídili stanoveným revizním řádem. Měli za úkol zkoumat účetní knihy, vykazující výnosy a ztráty, inventář, bilanci a podávat o výsledku zkoumání písemnou zprávu. Revizoři museli mít odborné znalosti k výkonu své práce, protože kontrolovali účetní knihy, v nich vykazující příjmy a ztráty, pohledávky, dluhy a hodnotu čistého jmění. Měli právo zkoumat všechny knihy, listiny, účty a doklady k nim přiložené. Pokud našli nějakou nesrovnalost nebo chybu, museli o tom ihned obeznámit ředitelstvo. To muselo uvedené nesrovnalosti vysvětlit a opravit. Po důkladné kontrole všech měsíčních závěrek přešli ke zkoumání inventáře. Nakonec prozkoumali bilanci podepsanou všemi členy ředitelstva a na závěr učinili písemnou zprávu o výsledcích kontroly, kterou odeslali ředitelstvu. Ředitelstvo ji následně předložilo výboru.

Zaměstnanecký poměr

Každý zaměstnanec přijatý do pivovaru, ale i jeho zaměstnavatel, se musel řídit pracovním řádem.⁹⁸ Pracovní řád stanovoval veškeré podmínky, práva a povinnosti. Povinnosti se odlišovaly podle povahy udělené práce.

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁸ Tamtéž, inv. č. 92, kart. 23, vnitřní řády a instrukce firmy 1839-1933.

Pivovar zaměstnával dělníky mužského pohlaví, kteří byli starší 16 let. Dělníkům mladším 18 let byl poskytován čas k doplňování vzdělání ve večerních a nedělních živnostenských školách. Dělníci se rozdělovali na sladovníky, bednáře a výpomocné dělnictvo. K výpomocnému dělnictvu patřili topiči, vozkové, podomek, strojníci, domovník a kolář. Podřízené práce vykonávali nádeníci.

Pracovní doba se řídila podle potřeby, kterou si vyžadovaly výrobní procesy. Nicméně maximální pracovní doba trvala 11 hodin denně. Co se týkalo přestávek, pracovníci měli nárok na půlhodinovou polední přestávku. Pracovalo se od pondělí do soboty, ale i v neděli a ve svátky. Nařízení ministra obchodu, vnitra, ministra věcí duchovních a vyučování ze dne 12. září 1912 upravovalo nedělní a sváteční klid v živnostech. Šlo o to, že se částečně změnil a doplnil již předešlý zákon z ledna 1895. Nedělní práce má „*zůstati obmezena výhradně na pracovní výkony tam dovolené rovněž i na výslovně uvedené neděle a nedělní hodiny za podmínek a výhrad tam stanovených. Všechny jiné práce, jako přípravné nebo jiné vedlejší a pomocné práce mají odpočívati.*“⁹⁹ Pokud tedy dělníci pracovali například ve sladovně, kde klíčení v humnech si vyžadovalo nepřetržitou práci, tak se tam muselo pracovat i v neděli. Když dělníci přesáhli tři hodiny práce, měli nárok na den volna. Stejně tak se to týkalo některých jiných prací v pivovare. Výjimka však byla při chlazení a zakvašování mladinky, „spílání“ piva, při čištění a přípravě nádobí, kdy se pracovalo v neděli do 12 hodin dopoledne. Pro ostatní platilo pravidlo tří hodin.

O všech nedělních pracích se vedl zvláštní seznam, do něhož byla zapisována každou neděli jména zaměstnanců, místo a doba jejich práce. Ve sváteční dny měli dělníci nárok na volné dopoledne na návštěvu božích služeb.

„*Súčtování a výplata mzdy sladovníkům, bednářům a ostatním řemeslníkům, jakož i výpomocnému dělnictvu koná se půlměsíčně vždy 15. a posledního za prošlý půlměsíc.*“¹⁰⁰ Námezdní nádeníci to měli trochu jinak. Jim začínal pracovní týden v pondělí v 6 hodin ráno a končil v sobotu v 5 hodin odpoledne a týž den dostávali výplatu mzdy. Všem zaměstnancům byla vyplácena mzda v hotovosti po srážce příspěvků do nemocenské pokladny a na „konvencionální“ pokuty.

Všichni zaměstnaní byli pojištěni pro případ nemoci nebo úrazu. Každý přijatý dělník byl povinen přestoupit k závodní nemocenské pokladně Právovarního měšťanstva v Hradci Králové. Úrazové pojištění bylo zajištěno u Úrazové dělnické

⁹⁹ Tamtéž, inv. č. 92, kart. 23, vnitřní řády a instrukce firmy 1839-1933.

¹⁰⁰ Tamtéž

pojišťovny pro království české v Praze. Pivovar právovárečného měšťanstva zajišťoval mimo nemocenského a úrazového pojištění pro zaměstnance i penzi (výslužné) pro administrativní úředníky. K tomu byl vytvořen penzijní fond se základním kapitálem 6 000 zlatých, který spravovala správní rada.¹⁰¹ Penze náležela každému úředníkovi, který pracoval v pivovaře nepřetržitě 10 let a z nějakého vážného důvodu nemohl dál vykonávat práci. Například kvůli tělesným nebo duševním vadám, či jiným bez své viny způsobeným újmám na zdraví. Vdovám po úřednících, pokud už měl úředník na penzi nárok, nebo ji pobíral, náležela vdovská penze. Stejně tak i sirotkům do 20 let. „*Výše této penze bude vyměřena po 10-ti leté nepřetržité službě 40-ti procenty a za každý následující až včetně 40 tý rok služební ještě 2 procenty toho pevného ročního služného.*“¹⁰² Dále byla zřízena „*nadace na podporu zchudlého měšťana právovárečného v Hradci Králové se základním kapitálem 1 500 zlatých a nadace pro vysloužilého zřízence pivovaru se základním kapitálem 3 000 zlatých.*“¹⁰³ Všechny tři nadace byly založeny v roce 1898 v souvislosti s 50. výročím vlády Františka Josefa I. Záznam ze schůze správního výboru z roku 1946 uvádí počitky z nadace. Z nadace mělo být vyplaceno zchudlému právovárečnému měšťanu a sirotku po majiteli vár. práv a sirotku po zřízenci pivovaru po 120 Kčs.¹⁰⁴ A z fondu pro zřízence, kteří šli do penze, mělo být vypláceno měsíčně 300 Kčs.¹⁰⁵ „*Posluhovačka Hobzová a Krůžková budou dostávat týdně Kčs 250, krmička Kudrnová Kčs 180.*“¹⁰⁶

Co se týkalo nadřízených mistrů dělnictva, příslušelo jim pracovníky poučovat o přidělené práci a kontrolovat, zda ji vykonávají dobře a dodržují pracovní řád. Pokud pracovní řád nedodržovali, měl mistr právo dělníka napomenout. Pokud napomenutí nestačilo, mohl to nahlásit sládkovi, který by ho potrestal peněžitou pokutou.

Mezi povinnosti dělníků patřilo udržovat stroje a nástroje v čistotě a pořádku. Mimo pracovních povinností platila pro dělníky i pravidla chování. „*Na každém se žádá zachovati úplnou mlčenlivost o všelikých obchodních záležitostech a technických zařízeních závodu a vůbec vše podporovati, co v zájmu pivovaru jest a k jeho*

¹⁰¹ BEZDÍČKOVÁ H.-MACKOVÁ M.-ŠIMKOVÁ V., Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, Inventář, 1987, ev. č. 481, s. 5.

¹⁰² Státní oblastní archiv Zámorsk, Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, inv. č. 92, kart. 23, vnitřní řady a instrukce firmy 1839-1933.

¹⁰³ BEZDÍČKOVÁ H.-MACKOVÁ M.-ŠIMKOVÁ V., Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, Inventář, 1987, ev. č. 481, s. 5.

¹⁰⁴ Státní oblastní archiv Zámorsk, Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, inv. č. 62, kart. 5, schůze správ. výboru 1890-1946.

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ Tamtéž.

*povznešení může sloužiti.*¹⁰⁷ Dělníci se museli chovat slušně, vyhýbat se hádkám a rvačkám. Nebyl povolen alkohol, hra s kartami a bylo zakázáno vodit do závodu cizí osoby. V případě porušení pracovního řádu byly přestupky trestány důtkou, peněžními pokutami a v nejhorším případě výpovědí.

Zaměstnanci pivovaru

SLÁDEK¹⁰⁸

Za nejvýše postaveného zaměstnance pivovaru byl pokládán sládek. Protože *„sládkovi svěřeno jest technické vedení celého pivovarního závodu a následkem toho jsou jemu podřízeni všichni v pivovare zaměstnaní mistři a pracovníci včetně podstaršího, mistra bednářského, strojníků a topičů.*¹⁰⁹ Bral na sebe celou zodpovědnost za technické řízení. V první řadě byl odpovědný ředitelství a výboru právovárečného měšťanstva, ale také i živnostenským, policejním a finančním úřadům.

Sládek byl povinný informovat o všech důležitých věcech ředitelstvo, zejména předsedu nebo náměstka. Musel být tak schopný, aby si dokázal poradit sám v případě, že z ředitelstva by nebyl nikdo k dispozici.

Jeho nejdůležitější povinností bylo vařit čisté a chutné pivo se stupňovitostí určenou výborem. K tomu potřeboval mít potřebné suroviny nejlepší jakosti. To obstarával výbor a ředitelstvo s dobrozdáním sládků. Sládek sice neměl na starosti uchovávání zásob, ale měl kontrolovat jakost skladovaných surovin. Dále ručil za vydávání piva. Bez písemné poukázky od účtárny pivovaru nesmělo být nikomu pivo vydáno.

PODSTARŠÍ¹¹⁰

*„Podstarší jest náměstkem sládkovým a jsou mu všichni zaměstnaní dělníci jako: veškerí sladovníčtí všech oddílů, bednáři, pomahači, kteří vykonávají práci v pivovare podřízeni.*¹¹¹ K jeho povinnosti patřilo vydávat zaměstnancům pracovní pivo, ale pouze ve stanovené době. Jeho hlavním úkolem bylo starat se o výstav piva, vést výrobní rejstříky a v nepřítomnosti sládků ho zastupovat ve všech ohledech.

¹⁰⁷ Tamtéž, inv. č. 92, kart. 23, vnitřní řady a instrukce firmy 1839-1933.

¹⁰⁸ Tamtéž, inv. č. 93, kart. 23, sládkové pivovaru 1860-1940.

¹⁰⁹ Tamtéž, inv. č. 93, kart. 23, sládkové pivovaru 1860-1940.

¹¹⁰ Tamtéž, inv. č. 92, kart. 23, vnitřní řady a nařízení firmy 1839-1933.

¹¹¹ Tamtéž.

DOMOVNÍK¹¹²

Domovníka bych přirovnala k dnešnímu vrátnému nebo hlídači objektů. Měl za povinnost chránit a střežit majetek pivovaru, tak aby se nedostalo nic z pivovaru, co nebylo na zvláštní poukaz kanceláře nebo sládky povoleno. Domovník kontroloval hlavní vchod zejména v době polední přestávky a odpoledne, kdy pracovníci odcházeli domů. Při odchodu zaměstnanců hlídal, aby ze závodu nic neodnášeli. V jeho zájmu tedy bylo udržovat si od zaměstnanců co největší odstup. V případě zaneprázdněnosti domovníka ho mohla zastoupit jeho manželka. Domovník pracoval i mimo pracovní dobu, kvůli dohledu na závod. Tuto svou práci navíc měl vykompenzovanou každou druhou volnou nedělí, kterou měli společně s manželkou. V době jejich volna je zastupoval zřízenec, zmocněný sládkem.

Mimo jiné byl domovník povinen znát pravidla pro expedování piva, protože občas také vypomáhal při expedici. Staral se o úklid a čistotu před pivovarem. Jeho manželka muži pomáhala hlídat, ale také uklízela a vytápěla kanceláře za zvláštní plat.

Kancelářskými pracemi byli zaměstnáni: první a druhý účetní, hospodářský správce, příručí a administrativní praktikant. Ještě k nim určitým způsobem patřil podomek a skladník.

I. ÚČETNÍ¹¹³

Spravoval pokladnu, tím pádem i cenné papíry a depozita uložená v trezoru pokladny. Další jeho povinností bylo vést účetní knihy, především hlavní knihu, pokladní knihu, saldo-konto, sborník a úvěrní deník. Knihy se pak k poslednímu dni každého měsíce uzavíraly. Z toho se sestavila hrubá rozvaha s výkazem dluhů a pohledávek. Dále účetní sestavoval obchodní bilance a daňová přiznání pro schůze správního výboru. Celkově dohlížel na chod kanceláře a na práci administrativních pracovníků.

II. ÚČETNÍ¹¹⁴

Měl na starosti úvěry odběratelů a vedl seznamy dlužných zůstatků, které zpracovával. Následně každé čtvrtletí předkládal ředitelství výkazy dlužníků. Dlužníky,

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ Tamtéž.

¹¹⁴ Tamtéž.

kteří neplatili, upomínal k zaplacení. Kontroloval příjem a zásobu surovin (ječmene, sladu, chmele, uhlí). O stavu těchto zásob vedl každý měsíc výkazy. Co se týkalo zaměstnanců, staral se o zpracování jejich mezd, vystavoval výplatní listiny a vedl agendu závodní nemocenské pokladny.

HOSPODÁŘSKÝ SPRÁVCE¹¹⁵

Staral se o hospodaření v pivovaru. Spadala sem evidence pozemkového katastru právovarního měšťanstva, najímání čeledí a dělníků na denní plat. Dohlížel na dopravu piva a surovin, tak, aby byla účelná. K jeho administrativní práci bych zařadila vystavování nájemních smluv, dále „*spravuje expedici objednaného piva a fakturuje zásilky na venek. Vede záznam o zemské pivní dávce a zhotovuje výkazy pro zemský inspektorát. Obstarává agendu pivního krejcaru.*“¹¹⁶

ADMINISTRATIVNÍ PRAKTIKANT¹¹⁷

V jeho kompetenci bylo obstarávat veškerou práci s korespondencí. To znamenalo evidovat došlou a odeslanou korespondenci, kopírovat dopisy a účty a jiné drobné kancelářské práce. Prováděl zápisy do knihy nádobí, prepisoval data o vystaveném pivu z odbytového rejstříku piva do tzv. prvního zápisníku.

PŘÍRUČÍ¹¹⁸

Příručí toho neměl mnoho v popisu práce, usuzuji tak z archivních materiálů. Pouze vydával poukázky na pivo a vybíral za ně peníze, které odváděl do hlavní pokladny. Evidoval zálohy na pivní sudy od odběratelů. V době přestávky na oběd se střídal s administrativním praktikantem tak, aby kancelář nezůstala uzavřená.

PODOMEK¹¹⁹

Patřil pod dohled kanceláře, tudíž musel vykonávat jimi udělené příkazy. Podomek měl na starosti vše, co se týkalo dopravy jak vydaného, tak dodaného zboží. Staral se „*aby veškeré pivo dráze k expedici připravené v čas došlo na dráhu, tam aby jej dle určení rozložil, skladníku předal a pokud se týče vyplacené u pokladny řádně potvrzené*“

¹¹⁵ Tamtéž.

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ Tamtéž.

¹¹⁹ Tamtéž.

*doklady písařně denně odevzdal.*¹²⁰ V závodě obstarával úklid, hlavně zajišťoval dezinfekci záchodů, kanálů a koníren.

SKLADNÍK¹²¹

O skladníkovi by se dalo říci, že byl skladovým administrativním úředníkem. Měl na starosti sklad, přijímal a vydával všechno zboží a přitom vedl o všem knihovní záznamy. *„Skladník jest povinen vésti v řádné evidenci stav zásob tak, aby vždy zavčas upozorniti mohl na potřebu nové objednávky. On má pečovati o to, aby veškeré zboží a potřeby chovány byly pod bezpečnou uzávěrou.*¹²² Byl zodpovědný za případné ztráty, protože klíče od skladišť měl u sebe v úschově. Dále měl na starosti i věci, které se netýkaly jenom skladů. Například se staral o udržování čistoty na frekvenci kolem pivovaru, dohlížel na pořádek v činžovních domech a na činnost šafářů, kovářů a podobně.

Správa privátní kasy (pokladny)

Když se právovárečníci sdružili v jednom pivovaru, začali vařit na společný účet. To znamenalo, že výnosy plynuly do společné pokladny. Později pak byly rozděleny podle podílů práva všem várečnickům. Ke správě privátní pokladny sloužily stanovy. Správu této pokladny měla na starosti valná hromada, výbor od valné hromady zvolený a ředitelové. A v neposlední řadě úředník, který vedl veškerou agendu týkající se správy privátní pokladny.

Kdysi se tato pokladna jmenovala hospitační nebo také dobročinná pokladna, *„protože zapravovala za právovárečné měšťanstvo takové platy, které ze svého měli platiti, na př. mezi jinými výlohy na opravy kostelů, děkanství, školu, byty učitelů, opravu mostů, silnic, přivozu písku a jiného staviva.*¹²³ Ke správě této pokladny byl určen účetní, zvolený zmocněnci, pod dozorem magistrátu. *„To zavdalo podnět k tomu, že se měšťský důchod domníval býti spolumajitelem této pokladny.*¹²⁴ Výbor právovárečného měšťanstva se ale rozhodl vyplatit obecní důchod 3 000 zlatými za to,

¹²⁰ Tamtéž

¹²¹ Tamtéž.

¹²² Tamtéž

¹²³ STRANÍK, H. Ze starých pamětí královéhradeckých na památku od Straníka ochodníka v kožích v Hradci Králové..In: *Ratibor*, 1912, č. 41, s. 2.

¹²⁴ Tamtéž.

že se zřekne nároků na spoluužívání.¹²⁵ Což se také stalo a od té doby byla měšťanská soukromá pokladna ve vlastnictví jedině právovárečného měšťanstva.

Změna právní formy právovárečného měšťanstva

Na valné hromadě Právovárního měšťanstva dne 19. listopadu 1922 byl vznesen návrh majitelů várečných práv na změnu současné formy v akciovou společnost, který byl odůvodněn tím, že stávající forma nevyhovuje současným hospodářským poměrům. Na základě tohoto návrhu bylo dopisem dotázáno Ministerstvo spravedlnosti v Praze na zákonnou předlohu, která by tuto přeměnu upravovala. *„V případě provedení akcionování pivovaru do 23. července 1924 možno užití úlev poplatkových dle ustanovení zákona ze dne 4/7 1923 č.151. Dle cit.zákona odpadly by následující poplatky a daně: poplatek převodní, který obnáší 7% , daň z obratu 2% , dávka z přírůstku hodnoty 25% ,z přírůstku mezi oceněním v roce 1903 a nynější cenou ,konečně likvidační daň ve výši 80 % z event. vykázaného likvidačního přebytku. K placení zůstal by pouze poplatek z akcií, který dle nynějších ustanovení zákonných obnáší při akciovém kapitále do Kč 20 milionů 3 % , při čemž základem výpočtu tohoto poplatku jest cena emisní, pokud přesahuje cenu nominální.“*¹²⁶ Stejně se o tuto záležitost zajímal také Měšťanský pivovar v Plzni a byl v písemném kontaktu s měšťanstvem v Hradci Králové při komunikaci s úřady. Bohužel, nakonec k této přeměně nedošlo.

¹²⁵ Tamtéž.

¹²⁶ Státní oblastní archiv Zámorsk, Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, inv. č. 50, kart. 1, návrh na změnu v akciový pivovar 1924-1927.

7. 1 Přehled majetku a výnosů

Majetkové poměry před rokem 1870

Až do roku 1870 byl pivovar v nájmu. Protože podnik neprosperoval, nájem byl vypovězen a správu převzalo natrvalo právovárečné měšťanstvo. Po převzetí se snažilo měšťanstvo získat přehled o celkovém stavu majetku, o příjmech, dlužích atd. Byla provedena inventura movitého majetku a zjistilo se, že zůstal pouze dluh. Co se týkalo pozemků, pastvin a luk, jejich výměru provedli v roce 1863 ustanovení revisoři Jan Hanke, V. Ponec, J. Kapoun, A. Dvořáček a A. Komárek. Podle jejich zkoumání a učiněné o tom zprávě, činila celková výměra pozemků, pastvin a luk 478 jiter 352 čtv. sáhů.¹²⁷ Výnos z nájmu uvedené výměry byl 5 265 zlatých.¹²⁸ Tato výměra představovala pozemky v Hradci Králové, na Novém Hradci, v Malšovicích, na Pouchově a louky Podhůrka, Okrouhlík, Chmelnice, Malšovská a louku ve Farářství. *„Většinu uvedených pozemků získalo právovárečné měšťanstvo kupní smlouvou ze dne 12. ledna 1842, doplněnou kupní smlouvou z 27. února 1849 od města Hradce Králové s podmínkou, že tyto pozemky nebudou ani zadluženy, ani prodány. Dne 22. 3. 1863 požádalo právovárečné měšťanstvo o výmaz tohoto závazku.“*¹²⁹ Této žádosti bylo vyhověno.

Louka Okrouhlík u Svobodných Dvorů byla sice majetkem právovárečného měšťanstva, ale místní rychtáři ji mohli bezplatně užívat. Ale v roce 1863 došlo ke změně. Rychtáři se vzdali na pořad tohoto práva za náhradu 200 zlatých.¹³⁰

Revizní zpráva z roku 1863 sice naznačila informace o pozemkovém jmění, ale už nevyjádřila, jak se s pozemky hospodařilo. Proto v roce 1866 byla ustanovena nová komise, která původní zprávu upřesnila. *„Revisní komise konala svou práci důkladně. Uvádí podrobně a přehledně čísla domů a jejich majitelů v Pouchově a Slezském Předměstí, kteří obhospodařují jejich výměru v korcích a nahs / mirách /.“*¹³¹ Výměra pozemků na Pouchově činila 24 korců a 7,5 měřic.¹³² Cena jednoho korce se pohybovala mezi 120-200 zlatými.¹³³ Tyto pozemky obhospodařovalo 50 hospodářů.¹³⁴

¹²⁷ Tamtéž, inv. č. 441, kart. 45, soudobá dokumentace z let 1812-1948.

¹²⁸ Tamtéž.

¹²⁹ Tamtéž.

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ Tamtéž.

¹³² Tamtéž.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ Tamtéž.

Na pozemcích Slezského Předměstí hospodařilo 21 zemědělců, z toho 8 parcel bylo prodáno.¹³⁵ „Na *"Farářství"* zjištěny 2 parcely o výměře 564 měřic. Cena pozemků udávána mezi 160-180 zl. za jeden korec. Pozemek Okrouhlík u Plotiště má výměru 25 měř. Cena za 1 korec je 120 zl. U Nového Hradce revizní komise pozemky neprověřovala.“¹³⁶ Koncem roku 1866 byly prodány nějaké pozemky z Pouchova, z Pražského předměstí a další za 2 693 zlatých.¹³⁷ Co se týkalo budov a stavebních parcel, pivovar zakoupil v roce 1833 domy s číslem popisným 54, 55, 56 a 57. Dále stavební parcely č.66, 67, 69 a 70. A ještě další čtyři stavební parcely a dva domy. V majetku právovárečného měšťanstva byla také Vinopalna, která jim přinášela roční výnos 1 500 zlatých a 105 zl. měli z vytáčení kořalky.¹³⁸ Dokonce vlastnili lázně na „Kozí Brance“. „Byl to zajisté dobročinný ústav, lázně u »Kozí Branky« zřízené. Právovárečné měšťanstvo přispělo na ně penězi a městský důchod stavebním dřívím. Pronajmutím jich připadl užitek pouze právovárečnému měšťanstvu.“¹³⁹ Příjem z lázní nebyl sice pravidelný, ale ani to nebyla zanedbatelná částka. Užitek z těchto lázní jim však vydržel do roku 1911, kdy byly zrušeny.

Pivovar se sklepy a se vším vybavením byl odhadován v roce 1867 na 150 000 zl., ostatní majetek na 158 086 zl., pozemky, louky a pastviny podle úředního odhadu na 153 000 zl. Veškerý majetek měl tedy hodnotu ke konci roku 1867 celkem 461 086 zlatých.¹⁴⁰

Hodnota budovy včetně vybavení pivovaru v roce 1897

Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové byl jednopatrovou budovou, která zaujímal plochu čtyř domů s čísly popisnými 54, 55, 56 a 57, které právovárečné měšťanstvo skoupilo v roce 1833. „Od budovy té uprostřed jest trakt spojovací budovu administracní s vlastní budovou tovární, v níž jest varna a strojovna a připojuje se k tomu ještě další podélný trakt s průčelím na „Kozinku“. Trakt tento obsahuje v přízemí humna v dalších třech patrech pak půdy, konečně zelená valečka.“¹⁴¹ Pod

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ Tamtéž

¹³⁷ Tamtéž.

¹³⁸ Tamtéž.

¹³⁹ STRANÍK, H. Ze starých pamětí královéhradeckých na památku od Straníka ochodníka v kožích v Hradci Králové..In: *Ratibor*, 1912, č. 42, s. 3.

¹⁴⁰ Státní oblastní archiv Zámorsk, Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, inv. č. 441, kart. 45, soudobá dokumentace 1812-1948.

¹⁴¹ Tamtéž, inv. 52, kart. 1, majetek právovárečného měšťanstva 1897-1948.

městem byly vystavěny sklepy, nad sklepy spilky a chladicí stroje. Dále kotelna s uhelnou, stará a nová chladárna.

V administrační budově měl byt domovník, podstarší, správce pivovaru a 1. a 2. strojník. Tyto byty měly dvě místnosti, kuchyň a komoru. Jiné dvě místnosti byly vyhrazeny pro kanceláře a třetí místnost pro schůze správní rady. Ve většině budov byly stropy udělané z rákosu, podlahy ze dřeva, okna čtyřkřídlá dvojitá a dveře dvoukřídlové. K vytápění se používala kamna, buď byla hliněná nebo železná. Další místnosti této budovy byly využity k ukládání sena, jako maštal, šalanda s kuchyní a pařirna. Samozřejmě nesmělo chybět sociální zařízení, což představovalo v přízemí pisoár se záchodem a nad ním záchod splachovaný vodou. Tomuto domu nechyběla ani půda, vydlážděná cihelnými dlaždicemi. Zastavěné plochy této administrační budovy činily 567, 44 m² a hodnota byla vyčíslena na 25 515 zlatých.¹⁴²

S administrační budovou byl spojen příčný trakt, rovněž jednopatrový. „*V přízemí nachází se ze dvora přístupná komora na oves, dále dvě klenuté konírny, zatím pak klenutá bednárna. Vedle této bednárny jest komora, za ní schodiště k bytu pana starého, dále velká šalanda o dvou oknech a pokojík pro společného.*“¹⁴³

V pivovaře měla byt i tak důležitá osoba, jako byl sládek. Jeho byt byl podstatně větší oproti jiným. Měl celkem čtyři pokoje, komoru, prostornou kuchyň a záchod, který jiné byty ani neměly. Příčný trakt měl menší zastavěné plochy, proto se i jeho hodnota pohybovala v nižší částce, 8 820 zlatých.¹⁴⁴

Další součástí pivovaru byla varna. Její konstrukci přizpůsobili tak, aby hrozilo co nejmenší riziko požáru. „*Varní síň má konstrukci stropovou nešenou železným sloupem. Má dva východy a nad těmito velká železná okna. Dlažba jest asfaltová.*“¹⁴⁵ Její hodnota byla stanovena na částku 5 580 zlatých.¹⁴⁶

Nejnižší hodnotu z celé budovy pivovaru měla kotelna s dílnou. Jako stavební materiál sloužily cihly, kterými byly vydlážděny oba prostory. Místo stropu byla použita jednoduchá lepenková krytina. V traktu vedle varny byla místnost pro parní stroj, nad tím písárna finanční stráže a v dalším patře šalanda hvozdu. V těsné blízkosti stál dvoupatrový trakt s hvozdem.

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ Tamtéž.

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ Tamtéž.

¹⁴⁶ Tamtéž.

K majetku pivovaru patřila ještě vodárenská věž s byty. Nejvyšší patra využívala obec k vodárenským účelům. Sloužila jako zásobárna užitkovou vodou. V ostatních prostorách byly byty bednáře, účetního a sklepmistra. A místnost pro koláře, skladiště pivovarských potřeb a maštal.

Další částí pivovaru byla humna a třípatrové pudy. „*V těchto humnech jsou namáčecí kádě z cementu, dlažba pak jest z lisovaných dlaždic. Nad těmito humny jsou pudy ve třech patrech a pod střechou zelená valečka.*“¹⁴⁷ Cena tohoto traktu byla stanovena na 27 000 zlatých.¹⁴⁸

K těmto traktům příslušely ještě sklepy, domek pro čerpadla a studny, chladírny, velká strojovna atd. Celková hodnota pivovaru a všech zmíněných budov byla 278 825 zlatých. Stavební pozemky měly cenu 25 046 zlatých. Podle protokolu, sepsaného v roce 1897, měly budovy a pozemky právovárečného měšťanstva Hradce Králové cenu 303 871 zlatých.¹⁴⁹

Postupem doby pivovar kupoval nebo prodával majetek. Podle toho, v jaké kdy byl finanční situaci. V roce 1880 pivovar koupil od střeleckého spolku Střelnici, kterou pak v roce 1908 prodal. V roce 1930 získal garáže od Ing. Nováka, kterému za to však přenechal jiný pozemek k výstavbě nových garáží. Jeho majetkem byl i hotel v Peci, který za okupace ztratil, ale v roce 1948 mu byl vrácen.

V posledních letech před znárodněním převzal hradecký pivovar pod svou správou pivovary v Třebechovicích, v Kostelci nad Orlicí, Žamberku a Kyšperku. To naznačuje, že se pivovaru vedlo dobře. Podle zprávy o činnosti pivovaru z roku 1948 bylo vyrobeno 113 671 hl piva, z čistého zisku 2 095 757 Kčs se vyplatilo na dividendách 1 400 000 Kčs.¹⁵⁰ Výměra nemovitého majetku podle katastrálních obcí činila 84 ha 52 a 29 m².¹⁵¹ Viz tabulka č. 1

¹⁴⁷ Tamtéž.

¹⁴⁸ Tamtéž.

¹⁴⁹ Tamtéž.

¹⁵⁰ Tamtéž, inv. č. 441, kart. 45, soudobá dokumentace 1812-1948.

¹⁵¹ Tamtéž, inv. č. 52, kart. 1, majetek právovárečného měšťanstva 1897-1948.

tab. č. 1¹⁵²

Soupis nemovitého majetku Právovárečného měšťanstva k 1. lednu 1948	
Katastrální obec	Výměra
Hradec Králové	3 ha 54 a 82 m ²
Nový Hradec Králové	45 ha 46 a 59 m ²
Pražské Předměstí	80 ha 86 a 24 m ²
Pouchov	4 ha 07 a 87 m ²
Slezské Předměstí	82 a 90 m ²
Kukleny	19 a 64 m ²
Svobodné dvory	46 a 06 m ²
Rosnice	8 a 74 m ²
Třebechovice	80 a 23 m ²
Kostelec n. Orł.	18 a 96 m ²
Rokytno	2 ha 46 a 81 m ²
Nová Ves	3 ha 97 a 07 m ²
Přelouč	10 a 11 m ²
Vřesník	33 a 62 m ²
Žaclěř	12 a 61 m ²
Výměra celkem:	84 ha 52 a 20 m²

¹⁵² Tamtéž.

7. 2 Požitky a spory právovárečnicků

„Hlavní zájem se přirozeně soustřeďoval na podíly, připadající na právovárečného měšťana z celkového čistého příjmu pivovaru. Do doby, než byl postaven společný pivovar a pivo se vařilo „po střídě“, záležel zisk každého měšťana na tom, jak se mu podařilo pivo zpeněžit.“¹⁵³ Přišla také doba, ještě před postavením společného pivovaru kolem roku 1840, kdy se někteří právovárečníci sdružili ve vespolečném pivovaru. Pro ně se vařily várky kasovní, to znamenalo na účet sdružených právovárečnicků. „Várečníci, kteří dali své várečné právo k dispozici vespolečného pivovaru, dostávali dividendu. Ta činila zpočátku asi 10-12 zl. stř., později dividendy stoupala. V r. 1849 dělala 25 zl., 1850 26 zl., 1851 28 zl., 1852 40 zl., 1856, 1857 a 1858 40 zl., 1860 asi 67 zl., 1862 rovněž 67 zl.“¹⁵⁴

Po roce 1864 však začala dividendy klesat díky špatnému hospodaření. Nepomohl tomu ani pacht Jakuba Bradyho ani Vincence Púchla, oba totiž díky nepříznivé situaci pacht vypověděli. Na snížení dividend se podílela i válka prusko-rakouská a samozřejmě dluhy, které si pivovar nadělal z předchozích staveb. Díky tomu dividendy v roce 1866 klesla na 50 zlatých.¹⁵⁵ Pivovar se sice několik let dostával z dluhů, ale situace se pomalu obracela k lepšímu a dividendy se zvyšovala.

„Zisky právovárečného měšťanstva však neplynuly pouze z výroby a prodeje piva a dalších pivovarských surovin, vedlejších výrobků a výrobků náhradních jako např. sodovek, limonád apod. a z provozu výčepů a hostinců.“¹⁵⁶ Ale zisky měšťanstvu plynuly do privátní pokladny i z nájmu pozemků, které vlastnilo. Každému právovárečnickovi byla vyplácena taková částka, která vycházela z čistého zisku a z vlastnického podílu. Tyto podílové výnosy byly vypláceny právovárečnickům každoročně od srpna do září.

Aby mohl být vyplacen podíl z užitku a předešlo se možnému podvodu, musel s sebou každý přinést knížku na podíl z užitku várečného měšťanstva, kterou si koupil od „početvedoucího“, tehdy za 10 krejcarů.¹⁵⁷ „Pakliby podílník sám nepřišel, nýbrž, postoupiv podíl jinému, jej s knížkou odeslal, má tento písemný postup od 2 svědků

¹⁵³ Tamtéž, inv. č. 441, kart. 45, soudobá dokumentace z let 1812-1948.

¹⁵⁴ Tamtéž.

¹⁵⁵ Tamtéž.

¹⁵⁶ BEZDÍČKOVÁ H.-MACKOVÁ M.-ŠIMKOVÁ V., Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, Inventář, 1987, ev. č. 481, s. 3.

¹⁵⁷ Tamtéž, inv. č. 53, kart. 2, požitky právovárečnicků 1862-1912.

*podepsaný sebou přinéstí.*¹⁵⁸ Podíl ze zisku nemusel být vyplacen, pokud by právovárečník šenkoval cizí pivo, nebo kdyby dlužil právovárečnému měšťanstvu. V takovém případě mu mohl být podíl částečně nebo celý zabrán.

Podíly práva mohly být různě děleny buď odkoupením, nebo děděním. Byly děleny na pětiny a dokonce i na třicetiny. A když pak jedno právo bylo rozděleno na menší části, pak i výše dividendy byla tím nižší.

Příkladem toho jsou zachované dopisy z let 1907 a 1935, sice v nich není uvedena výše dividend, ale svou podstatou o ně jde. Všechny se týkají domu s číslem popisným 186. Tento dům patřil původně asi panu Strnadovi. *„Dodatečnou odevzdací listinou c. k. krajského soudu v Hradci Králové ze 1. března 1889 č. 1077 civ. odevzdána byla jedna pětina várečného práva, která kdysi k domu čp. 186 v Hradci Králové náležela a kterou zesnulý p. Antonín Tobisch, vinárník v Hradci Králové, od dědiců Strnadových trhovou smlouvou ze dne 10. srpna 1853 koupil.*¹⁵⁹ Po Antonínu Tobischovi zdělila 1/5 várečného práva jeho dcera Josefína Königová, která po sobě zanechala několik dědiců. Od těchto dědiců koupil 8. května 1906 Vilém Tobisch, rada zemského výboru, veškeré jejich podíly tedy 1/5 práva. Tímto dopisem právovárečnému měšťanstvu V. Tobisch oznamoval, že je novým vlastníkem 1/5 práva a tudíž má nárok na vyplacení dividendy.

Druhý dopis, také z roku 1907 se týkal paní Josefíny Eiseltové. I jí náležela jedna pětina várečného práva *„t. zv. Strnadovského, kdysi k domu čpop. 186 v Hradci Králové náleževšího. K příkazu paní Josefíny Eiseltové dovoluji si Vás žádati, byste nadále pouze na ni vypadající podíl na dividendě přímo k jejím rukám zasílali.*¹⁶⁰

Třetí dopis z roku 1935 byl odeslán zemskou bankou právovárečnému pivovaru. Opět šlo o stejný dům čp. 186. Jednalo se o paní A. Červinkovou: *„Žádáme zdvořile za laskavé sdělení, kolik činí do dnešního dne splatné výtěžky připadající na podílní knížku čís. 186 na jméno A. Červinková.*¹⁶¹ A zároveň žádali o zaslání peněz bez zaslání podílové knížky.

Všechny tři zmíněné dopisy měly společný předmět jednání, vždy šlo o podíly a tím pádem i z toho plynoucí dividendy. Na tomto příkladu je vidět, jak byly podíly děleny a že mnohdy společní vlastníci jednoho podílu spolu neměli příbuzensky nic společného. A všem šlo vždy jen o užitek z práva plynoucí.

¹⁵⁸ Tamtéž.

¹⁵⁹ Tamtéž

¹⁶⁰ Tamtéž

¹⁶¹ Tamtéž

Spory

Spory vedli právovárečníci už od nepaměti. V historii asi nejznámější byl spor se šlechtou o právo vaření piva, který ukončila Svatováclavská smlouva. V rozepři byli právovárečníci i s příslušníky sladovnického cechu. Sladovníci chtěli získat právo na vaření piva a vytlačit tím právovárečné měšťanstvo z jeho pozic. Díky rozhodnutí krále Václava IV. se jim to ale nepodařilo. Bylo rozhodnuto, že pivovarnictví je obchod, nikoliv řemeslo. Tudíž obchod nebylo možné vyhradit sladovníkům.

Mladší doba žádné spory nezaznamenává, ale to neznamená, že k žádným nedocházelo. Spíše to byly vnitřní spory mezi právovárečníky. Týkaly se právovárečných měšťanů s plnomocným vedením.

Ještě před prvním vydáním zprávy o způsobu správy jmění, napsal 10. února 1860 pan Červený: *„Měšťanstvo ve svém celku ani neví, zač pivovar se svým příslušenstvím stál a zač nyní stojí, mnoho-li nese a vynášeti může, jaké výlohy a opravy každého roku průřezem požaduje a to bez veřejného rokování, bez všestranného uvážení výhod a možných závad pronájmu věc nejvýše důležitá a každého právovárečného měšťana stejně se týkající takřka pod rukou se rozhoduje.“*¹⁶² Tímto si právovárečník pan Červený stěžoval na špatné vedení a minimální informovanost o věcech dějících se v pivovaru. Ani v prvním uveřejnění zprávy o způsobu hospodaření nebyla učiněna chvála, spíše naopak. Šlo o to, že byly zjištěny chyby a nedostatky v přezkoumaných účtech. Měšťané tedy očekávali od správců jmění podání nějakého vysvětlení a nápravu chyb. Místo toho se jim dostalo zklamání. *„Dle obsahu onoho vyjádření dokládají tito oudové správy, že nás za řádně ustanovenou přehlížeckí kommissi pravovárečního měšťanstva k přehlídnutí oučtů nemůžou uznati, a že tedy také proti nám nemusejí obhajovati vad oučetních.“*¹⁶³

V roce 1848 se v novinách objevil článek od právovárečníka Antonína Tobiše. Článek byl útočně zaměřený proti A. R. Riedlovi. Tobiš interpretoval spor A. R. Riedla s právovárečným měšťanstvem. Pan Riedl byl totiž obviněn z dluhu *„za piwo od měšťanstwa warečního wzaté co nájemní šenkýř u "černého konička" až na sumu 650 zl. stř. wzrůstí. Ačkoliw se sám přiznal k dluhu swau vlastnoručně psanau a podepsanau cedulí.“*¹⁶⁴ Vyjádřil se však, že nic nezaplátí. *„Nezbýwalo nic jiného, než práwní oznámení spáchaného podvodu a poněwadž plnomocníci měšťanstwa o provedení*

¹⁶² Tamtéž, inv. č. 284, kart. 25, zprávy o stavu majetku práv. měšť. 1853-1867.

¹⁶³ Tamtéž, inv. č. 62, kart. 5, schůze správ. výboru 1890-1946.

¹⁶⁴ Tamtéž, inv. č. 51, kart. 1, právovárečné domy 1824-1941.

*swého práwa skutečně hrdelní soud žádati museli, wywolil si mě p. A. R. Riedl za předmět swých urážek.*¹⁶⁵ Dle Riedla měl mít pan Tobiš v účtech kasy chyby. Malé chyby pan Tobiš nepopíral, ale zároveň se bránil jakýmkoliv nařčením proti své osobě. Musel připomenout, že to byl on, kdo stál za zrodem pivovaru a každé jeho podnikání přispívalo pouze k blahu měšťanstva.

Pan Tobiš se ještě zmínil v článku o zpronevěře obecních peněz: *„šutr z Kunětických lomů Královéhradecké městské obci přináležejících nejdříve od p. A. R. Riedlowa tchána a po jeho smrti od něho samého brán byl, že rozvážení šutru za zády a bez vědomí úřadů předsewzato bylo, že jen mezi odváděčem a bývalým návladníkem Kneisslem dorozumění pozůstávalo, že plat za šutr odváděn byl w neznámých ale libowolných cenách ne do důchodů nýbrž p. Kneisslowi, kterýž peníze shrábnul.*¹⁶⁶ Tímto se Tobiš vyjádřil ke kauze A. R. Riedla a uvedl ve známost důvod sporu s ním. Chtěl odhalit jeho pravou tvář a dále se s ním nepouštět do polemik.

8. Daně a pivní dávka

V době vzrůstu královských měst byla na vrcholu i pivovarnická živnost, která patřila mezi nejvýnosnější. Obohacovala nejen měšťany, ale i město a v neposlední řadě státní pokladnu.

Tato živnost byla zpočátku od daně osvobozena. Oficiálně až do roku 1547 stálé daně z piva neexistovaly. Ačkoliv se občas nějaká ta mimořádná daň objevila. Zpočátku tyto nestálé a mimořádné daně podléhaly schválení sněmu.

*„Když r. 1480 sněm povolil berni na vyplácení dluhů krále Jiřího, ustanoveno, aby kdo vaří pivo na prodej, zaplatil z varu 5 groš. míšeň. Když však žádal od měst král Vladislav II. r. 1490 na své lepší živobytí berni z várek, města králi odepřela. Ostatní stavové by totiž neplatili nic a to města nepokládala za slušné.*¹⁶⁷ O rok později svolily stavy na sněmu k další dani, která činila 1 groš z každého sudu piva.¹⁶⁸ *„V roce 1497 a*

¹⁶⁵ Tamtéž.

¹⁶⁶ Tamtéž.

¹⁶⁷ MIKAN, Jaroslav. *Královéhradecké pivovarnictví s (poznámkami o vinařství)*. Hradec Králové, 1954. s. 4.

¹⁶⁸ STANĚK, Josef. *Blahoslavený sládek, Kapitoly z dějin piva*. Praha, 198, s. 178.

potom v letech 1513, 1514 a 1515 sněm dovolil králi vybírat opět nové daně z piva. Král naproti tomu slíbil, že jakmile se dluhy zaplatí, těchto berní nebude více požadovati. ¹⁶⁹

V roce 1546 tomu nebylo jinak, králi Ferdinandovi I. se opět podařilo prosadit na sněmu daň na 4 roky. Ferdinand se stal záhy neoblíbeným a měšťané stáli proti němu. Odmítli pomoc Ferdinandovi v tažení proti německým protestantům, proto po jejich porážce v roce 1547 Ferdinand potrestal města zavedením řádné daně z piva. Města se „musela zavázat, že na věčné časy budou králi platit posudné, ze sudu piva bílý groš a z korce sladu tolikéž a to i z těch, jež si vyvezli z města.“ ¹⁷⁰ V roce 1569 byla zavedena zvláštní dávka z piva, která měla sloužit potřebám královského dvora. Posudné se však zvýšilo na čtyři až šest grošů ze sudu piva. ¹⁷¹

V dalších letech tomu nebylo jinak, občas byla zavedena ke stálé dani ještě daň mimořádná a měšťané neustále vymýšleli, jak by to mohli obejít nebo nějak ušetřit. Po vyčerpání z třicetileté války se očekávalo, že by mohly být daně zrušeny, jenže tomu tak nebylo, spíše naopak. Čím dál více dávky z piva umořovaly státní dluhy.

Po nástupu Marie Terezie na trůn se situace trochu uklidnila. Její patent z roku 1775 stanovil výši daně na tři zlaté ze sudu. ¹⁷² Jedenáctý sud na dolívku a dvanáctý sud dani nepodléhaly.

V roce 1829 byla císařským patentem zavedena všeobecná potravní daň z piva. Vybírala se jak z výroby, tak i z dovozu piva do uzavřených měst, na jejichž hranicích byly zřízeny potravní čáry. Tyto potravní čáry v některých případech cenu piva podstatně zvyšovaly. „*Dosavadní řádná i mimořádná daň ze spotřeby i daň sladovní byla zrušena a nahrazena jednotnou daní ve výši 45 krejcarů ve stříbře z každého vědra piva. Byla to daň kvantitativní, protože se platila pouze z množství uvařené pivní mladinky. Tato všeobecná potravní daň omezovala rozvoj pivovarnictví, protože nebrala v úvahu různé druhy piva a piva různé stupňovitosti.*“ ¹⁷³ Sládkům se to nelíbilo a žádali změnu.

Od roku 1852 byla daň změněna, ale v neprospěch. Kromě daně z množství se platila daň z jakosti piva a jeho síly. Pivovary to obcházely tak, že vařily co možná nejsilnější pivo a po zaplacení daně ho podle potřeby ředily. Také klamaly úřady tím, že používaly

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 179.

¹⁷⁰ MIKAN, Jaroslav. *Královéhradecké pivovarnictví s (poznámkami o vinařství)*. Hradec Králové, 1954. s. 11.

¹⁷¹ STANĚK, Josef. *Blahoslavený sládek, Kapitoly z dějin piva*. Praha, 1984, s. 180.

¹⁷² Tamtéž, s. 182.

¹⁷³ Tamtéž, s. 183.

větší sudy, než bylo povoleno. Kontrolu a výběr pivní daně prováděly místní finanční stráže, které byly často podpláceny a pivo se vařilo načerno.

V roce 1854 byla vydána pro pivovary vyhláška c. k. finančního ředitelství zemského v Čechách o způsobu vyměřování přirážky obecní k potravní dani z piva. C. k. ministerstvo financí „*ustanovilo: že se přirážky tyto budoucně až zákon o dani z piva vejde ve skutek, mají sice vyměřiti vedlé procent daně zeměknížecí z piva obyčejné síly, která v království Lombardsko-Benátském obnáší 3 lire 48 cent. z kvintálu metrického, v Čechách 39 kr.*“¹⁷⁴ Zavedením cukroměru v roce 1855 byla daň rozšířena i na stupňovitost piva. V té době byla u nás placena nejvyšší daň.

Od roku 1864 byl obecním nařízením povolen vybírat tzv. pivní krejcar. Byla to obecní dávka, určená na úhradu finančních potřeb obcí. Obec si sama podle potřeby stanovila jeho výši, způsob vybírání a velmi brzy pivní krejcar zavedla, i když to nebyla povinná daň. Hostinským se tato mimořádná daň nelíbila a neustále usilovali o její zrušení.

Daňovými změnami procházel stát celé 19. století. Tento daňový vývoj „*byl zakončen novým zákonem o dani z piva, vydaným císařským nařízením ze dne 17. července 1899, kdy předmětem zdanění byla uvařená mladina. Jednalo se tedy o daň výrobní. 1 hl 10° piva byl zdaněn 3,40 K a piva 12° 4,08 K.*“¹⁷⁵ Tento princip výrobního zdanění s úpravami z roku 1916 převzala i Československá republika, 15. září 1919 zákonem č. 533.¹⁷⁶

Právovárečné měšťanstvo netrápily jen již zmíněné daně, ale hrozilo jim, že by mohly být jejich právovárečné pivovary zařazeny mezi podniky veřejně účtující a tím by pak podléhaly ještě dani výdělkové. Díky vzneseným argumentům se tak nestalo. Ředitelství právovárního měšťanstva v Hradci Králové obeznámilo všechny s rozsudkem, ve kterém stálo „*že nejsou povinna ku nějakému veřejnému účtování a že je dle II hlavy zák. o dani výdělkové zdaniti nelze a že odchylující se rozhodnutí dřívější spočívá na mylném právním podkladu.*“¹⁷⁷

¹⁷⁴ Státní oblastní archiv Zámorsk, Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, inv. č. 81, kart. 22, Daně 1854-1904.

¹⁷⁵ KRATOCHVÍLE, Antonín. *Pivovarství českých zemí v proměnách 20. století*. Praha, 2005. ISBN 80-86576-16-7. s. 10.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 58.

¹⁷⁷ Státní oblastní archiv Zámorsk, Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, inv. č. 81, kart. 22, daně 1854 - 1904.

První malá změna již zmiňovaného zákona z roku 1919, přišla už v březnu 1920 a týkala se zvýšení základní sazby za 1 hektolitrový stupeň.¹⁷⁸ „K zásadní změně došlo až na základě zákona č. 676 Sb. zákonů a nařízení z 22. 12. 1920, podle kterého bylo pivo podrobena všeobecné dani nápojové. Ta se platila z hotového výrobku, tj. při prodeji piva z pivovaru, a pro zdanění bylo rozhodující množství a koncentrace (obsah extraktu původní mladiny) piva při prodeji.“¹⁷⁹ Zákon stanovil sazby za 1 hl hotového piva a současně se tím i zvýšily, dále stanovil zemskou dávku, která byla vybírána souběžně s daní. A protože je to daň nápojová, netýkala se pouze zdanění piva, ale i ostatních nápojů. Týkalo se to především vína, ovocných moštů, limonád, minerálních vod a sodovek. Vedle nápojové daně a zemské dávky existovala ještě potravní daň na čáře, její sazba činila 3 Kč/hl u tzv. hrazených měst a dále ještě dávky obecní, které byly poměrně vysoké 8 Kč/hl u piv výčepních, 12 Kč u ležáků a 20 Kč u speciálních.¹⁸⁰

Netrvalo dlouho a přišla další změna, konkrétně zákon č. 168. Sb. zákonů a nařízení z roku 1930.¹⁸¹ Znamenalo to, že bylo vyjmuto z nápojové daně pivo a byla zavedena samostatná daň z piva. Daň však byla zvýšena na 46 Kč/hl za pivo výčepní, 60 Kč/hl ležák a 80 Kč/hl pivo speciální.¹⁸² „Vedle daně z piva a ostatních dávek byl pivovarský průmysl zatížen i daní z obratu podle zákona ze dne 21. prosince 1923 č. 268 Sb. zákonů a nařízení. Tato daň byla v prosinci 1933 vyhláškou MF č. 256 Sb. zákonů a nařízení paušalizována. Paušál daně z obratu se vybíral současně se zdaněním piva.“¹⁸³

Tento způsob zdanění prakticky fungoval až do roku 1940, kdy byl zaveden říšskoněmecký způsob zdanění piva. V podstatě byl novelizován výše zmíněný zákon z roku 1930. Nedanilo se pivo vydávané zaměstnancům pivovaru a pivo vyvezené pod daňovým dohledem. Tento zákon rušil obecní dávku a obsahoval různá specifika sazeb daně.

„V roce 1946 bylo zákonem č. 30/46 Sb. odstraněno zdaňování podle pravidel z dob Protektorátu, včetně zvláštní úpravy z roku 1945 a bylo zavedeno nové zdanění piva

¹⁷⁸ KRATOCHVÍLE, Antonín. *Pivovarství českých zemí v proměnách 20. století*. Praha, 2005. ISBN 80-86576-16-7. s. 58.

¹⁷⁹ Tamtéž.

¹⁸⁰ Tamtéž.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 59.

¹⁸² Tamtéž.

¹⁸³ Tamtéž.

*formou nepřímé daně.*¹⁸⁴ K těmto sazbám bylo připočítáváno ještě 100 Kčs/hl piva Prazdroj a 80 Kčs/hl piva z ostatních pivovarů.¹⁸⁵

Rok 1948 přinesl do zdaňování piva novou úpravu zákona. Což znamenalo, že byl zrušen předešlý zákon a zároveň zavedena všeobecná daň. V zápětí k tomu vydalo Ministerstvo financí sazebník, dle kterého byla stanovena daň takto: viz tabulka č. 2 tab. č. 2¹⁸⁶

Zdanění piva po roce 1948	
Daň	
Pivo výčepní do 10° S	240 Kčs / hl
Ležáky do 12° S	290 Kčs / hl
Piva speciální nad 12° S	315 Kčs / hl

Tato nová forma zdanění nevydržela dlouhou dobu. Za tři roky byl vydán nový zákon. A tak to pokračovalo i v dalších letech.

Pivní dávka v Hradci Králové

*„Výnosem výboru zemského království Českého ze dne 8. května 1900. čís. 34080. povoleno jest ve srozumění s c. k. místodržitelstvím obci král. věnného města Hradci Králové, aby počínaje dnem 16. května 1900 po 6 let vybírala z každého v obvodu obce spotřebovaného hektolitrů piva dávku tři korun.“*¹⁸⁷ O tři měsíce později od 1. srpna se začala platit dávka, která byla zvýšena o 40 haléřů.¹⁸⁸

Pokud už dávka z piva nebyla zaplacená, musel ji zaplatit každý, kdo si v obvodu obce Hradce Králové opatřil pivo, ať už pro svou potřebu nebo pro potřebu své živnosti. Každý *„kdo pivo v závodě svém vyrábí, avšak tento jen potud, pokud je sám neb svými zástupci, úředníky, zřízenci atd. spotřebuje, aneb ve svém závodě neb svých hostinských či výčepných místnostech at' vlastních at' najatých vyčepuje.“*¹⁸⁹

Dávku z piva vybíral buď zvláštní zřízenec k tomu ustanovený (výběrčí), nebo pachtýř, který měl veškerá práva i břemena z pravidel k tomu ustanovených. Ale bez práva vykonávání trestní pravomoci. K evidenci o tom, kdo, kde, kdy, kolik a jaký druh jednotlivých nádob piva přijal, sloužily ohlašovací lístky. *„Při odevzdání ohlašovacího lístku zapraví se spolu příslušná dávka, a na doklad toho, že byla řádně*

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 135.

¹⁸⁵ Tamtéž.

¹⁸⁶ Tamtéž.

¹⁸⁷ Pravidla dle kterých vybírána býti má dávka z piva v král. věnn. městě Hradci Králové, Hradec Králové, 1900, s. 3.

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ Tamtéž, § 2, s. 4.

zaplacena, vydá výběrčí neb pachtýř platiteli listek platební, kterýž budiž řádně uschován.“¹⁹⁰ Toto ohlašování se provádělo v místnostech, určených zastupitelstvem, a nebo v obydlí pachtýře. Práce výběrčího nebo pachtýře byla omezena na všední dny od 8 hodin ráno do 4 hodin odpoledne, v neděli a ve svátek od 9 do 12 hodin dopoledne.¹⁹¹ Se zaplacením dávky dostal odběratel známky, které musel nalepit na všechny nádoby s nápojem. Výběrčí nebo pachtýř opatřil známku datem placení s číslem nádoby a kolkem. Výnosy z dávky piva měly být použity „*k úrokování a amortisaci komunální zápujčky Zemské banky království Českého 160.000 K, učiněné na zavedení pitné vody z Plotiště a Hradce Králové.*“¹⁹² Měla s tím být zaplacena ještě půjčka na stavbu Hradecké univerzity a na stavbu obecných a měšťanských škol v Hradci Králové.

¹⁹⁰ Tamtéž, § 5, s. 5.

¹⁹¹ Tamtéž, § 4, s. 5.

¹⁹² Tamtéž, § 13, s. 10.

9. Znárodnění pivovaru

Procesu znárodnění předcházela druhá světová válka, která zasáhla pivovarství více než první světová válka. V první řadě škodila hospodářsky. Řízené a plánovité hospodářství znemožňovalo hospodářskou soutěž a distribuci piva. Zastavil se jakýkoliv rozvoj. A někde došlo i k fyzickému poškození pivovaru.

Budoucnost nejen pivovarsko-sladařského průmyslu se odvíjela od politické situace po válce. „*Stát byl v prvních měsících po osvobození řízen pomocí tzv. „Dekretů prezidenta republiky“*“, z nichž budoucnost pivovarsko-sladařského průmyslu v českých zemích ovlivnily zejména tyto tři: Dekret z 19. 5. 1945 o národní správě majetku národnostně nepřátelských osob. Dekret z 21. 6. 1945 o konfiskaci a rozdělení pozemkového majetku národnostně nepřátelských osob. Dekret z 24. 10. 1945 o znárodnění dolů a klíčového průmyslu, bank, pojišťoven a potravinářského průmyslu.“¹⁹³ Zpočátku nebyl proces znárodnění jednoznačný, protože vše přicházelo v postupných vlnách a nikdo nemohl vědět dopředu, jak se situace vyhrotí. Nejprve byl vyhláškou ministerstva výživy z roku 1946 vytvořen celostátní ústřední orgán pro pivovarský průmysl, národní podnik Československé pivovary. Tento ústřední orgán měl svoje sídlo a ředitele, který měl ve své správě prvních šest znárodněných pivovarů. „*Na základě dekretu prezidenta republiky o znárodnění byly v první fázi znárodněny pivovary, jejichž výstav před druhou světovou válkou byl vyšší než 150 000 hl.*“¹⁹⁴ To se týkalo hlavně pivovaru Prazdroj, Plzeňského pivovaru, pivovaru ve Velkých Popovicích, pivovaru v Českých Budějovicích atd.

Druhá vlna znárodnění proběhla v roce 1947 na základě majetkových podstat z řad větších pivovarů, na které byla v minulosti uvalena národní správa.

Počet státních pivovarů se rozšiřoval i jiným způsobem. „*V případech, kde pivovar byl součástí zemědělského nebo lesního majetku, jehož správu na základě dekretů převzalo Ústřední ředitelství státních lesů a statků, přešly takové pivovary do svazku státních pivovarů.*“¹⁹⁵

O poslední fázi znárodnění rozhodl zákon z dubna 1948, o znárodnění dalších průmyslových podniků a závodů v potravinářském oboru. „*Na základě toho byla v průběhu roku 1948 vytvořena nová celostátní organizace znárodněného pivovarsko-*

¹⁹³ KRATOCHVÍLE, Antonín. *Pivovarství českých zemí v proměnách 20. století*. Praha, 2005. ISBN 80-86576-16-7. s. 78-79.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 79.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 80.

*sladařského průmyslu v českých zemích vytvořením 23 národních podniků: 22 pivovarských a jednoho sladařského.*¹⁹⁶ Viz. níže tabulka č. 3

Tabulka č. 3¹⁹⁷ – Národní podniky vzniklé v roce 1948

Jméno národního podniku	Sídlo Začleněné pivovary / sladovny	A	B	C
1 Pražské pivovary, n. p. Staropramen, Holešovice, Nusle, Braník, u sv. Tomáše, u Fleků, Zbraslav	Praha	7	1 253	1 011 922
2 Středočeské pivovary, n. p. Velké Popovice, Český Brod, Lysá n. L., Mělník, Kralupy n. Vlt., Unětice, Brandýs n. L.	Velké Popovice	7	590	4333 484
3 Plzeňské pivovary, n. p. Prazdroj, Gambrinus	Plzeň	2	1 524	764 115
4 Západočeské pivovary, n. p. Stod, Staňkov, Horšovský Týn, Klatovy, Stříbro, Dobřany, Švabín	Plzeň	8	212	99 570
5 Chebsko-karlovarské pivovary, n. p. Cheb (akciový), Rybáře (K. V.), Loket, Aš	Cheb	4	274	162 921
6 Krušnohorské pivovary, n. p. Most, Žatec, Chomutov, Jirkov, Nové Sedlo, Bílina, Trnovany, Ústí n. L., Podmokly, Velké Březno, Litoměřice, Roudnice, Libochovice a Bohušovice	Most	14	908	672 448
7 Severočeské pivovary, n. p. Vratislavice, Jablonec, Malý Rohozec, Cvikov, Rumburk, Šlunkov	Vratislavice	6	340	212 667
8 Pojizerské pivovary, n. p. Klášter Hradiště, Podkováň, Dobrovice	Klášter Hradiště	3	194	124 104
9 Polabské pivovary, n. p. Kolín, Poděbrady, Zásmyky, Čáslav, Nový Bydžov	Kolín	5	137	100 561
10 Rakovnický pivovar, n. p. Rakovník	Rakovník	1	48	37 825
11 Brdské pivovary, n. p. Beroun, Líteň, Suchomasty, Dobříš, Příbram, Mirovice	Beroun	6	131	83 906

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 81.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 81-82.

12 Jihočeské pivovary, n. p.	Č. Budějovice			
Budvar, Měšťanský pivovar Č. B., Vysoký Chlumeč, Blatná, Strakonice, Volyně, Tábor		7	682	666 820
13 Horácké pivovary, n. p.	Havlíčkův Brod			
Havlíčkův Brod, Pelhřimov, Hlinsko, Polička, Polná		5	125	72 705
14 Východočeské pivovary, n. p.	Pardubice			
Pardubice, Česká Třebová		2	177	141 884
15 Orlické pivovary, n. p.	Hradec Králové			
Hradec Králové, Dobruška, Jaroměř		3	168	139 123
16 Podkrkonošské pivovary, n. p.	Trutnov			
Trutnov, Heřmanovy Sejfy, Vrchlabí, Nová Paka, Lomnice n. P., Hořice, Dvůr Králové, Velká Ledhůj, Olivětín		9	240	137 308
17 Středomoravské pivovary, n. p.	Brno			
Starobrnno, Rájec n. Svit., Černá Hora, Jevíčko		4	459	357 317
18 Severomoravské pivovary, n. p.	Litovel			
Litovel, Hanušovice, Svitavy		3	290	182 726
19 Západomoravské pivovary, n. p.	Znojmo			
Znojmo, Jihlava, Třebíč, Želetava		4	180	95 660
20 Hanácké pivovary, n. p.	Přerov			
Přerov, Olomouc, Těšetice, Prostějov, Vyškov, Kroměříž, Holešov		7	536	361 238
21 Slovácké pivovary, n. p.	Jarošov			
Jarošov, Břeclav, Uherský Brod, Uherský Ostrov, Brůmov		5	384	277 036
22 Moravsko-slezské pivovary, n. p.	Ostrava			
Ostrava, Opava, Karviná, Bílovec, Vítkov, Loučka, Vsetín, Hukvaldy		8	614	426 628
23 Obchodní sladovny, n. p.	Olomouc			
všechny obchodní sladovny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku				

Pozn.:

A – počet začleněných pivovarů

B – počet zaměstnanců

C – výstav piva celkem v roce 1947 (hl)

„Nové národní podniky byly vytvářeny na regionálním principu s tím, že bylo využito i již stávajících národních podniků, z nichž mnohé byly přejmenovány, k začlenění dalších pivovarů.“¹⁹⁸

Znárodnění neminulo ani Královéhradecký pivovar právovárečného měšťanstva, ke kterému byly připojeny pivovary Dobruška a Jaroměř. Sloučením se staly oficiálně národním podnikem Orlické pivovary.

Počátkem dubna roku 1948 začal národní podnik Československé pivovary rozesílat oběžníky všem podnikům pod národní správou, průmyslu lihovarskému, droždářskému a průmyslu pivovarskému. Zpočátku v těchto oběžnicích byly požadavky na zaslání vyhotovených bilancí a rozvah, aby měli přehled o majetkových hodnotách a dlužích znárodněných podniků. Například oběžník číslo 3, došlý do pivovaru právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 13. dubna 1948, ukládal mimo jiné všem pivovarům v národní správě, aby předložily rozvahu k 31. prosinci 1947, tedy k poslednímu bilančnímu dni.¹⁹⁹ Dále východiskovou rozvahu a doklady týkající se podniku. Z dokladů to byl především „*dvojmo vyhotovený soupis nemovitého majetku firmy, v němž nemovitosti uvedete podle katastrálních obcí. V oddělení jednotlivých katastr. obcí je pak tyto nemovitosti vykázati podle knihovních vložek z katastrálních čísel, s udáním použití příslušných nemovitostí.*“²⁰⁰ Také požadovali jeden úřední výpis z pozemkových knih, výpis z obchodního rejstříku, opisy živnostenského oprávnění, soupis vodních práv a snímek katastrální mapy se zakreslenými nemovitostmi.

Znárodnění s sebou přineslo spoustu nařízení a pokynů, které musely být dodržovány. Zasílané oběžníky krátce po vydání zákona se do pivovaru jen hrnuly. Mimo požadované informace výše zmíněné, došlo i na věci týkající se běžného chodu pivovaru. Ústřední ředitelství národního podniku Československé pivovary se chtělo podílet na opatřování potřebných surovin a pomocného materiálu. „*Pro usnadnění vaší namáhavé práce jsme zřídili nákupní referát, který bude sloužit všem českým závodům jak odbornou radou, tak i případnými zákroky ústředních úřadů při opatřování potřebného materiálu.*“²⁰¹ Zároveň se ústřední ředitelství rozhodlo, že bude obstarávat nákup sudoviny. Z důvodů, aby všechny pivovary nakupovaly sudoviny za jednotnou

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 78-79.

¹⁹⁹ Státní oblastní archiv Zámorsk, Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, inv. č. 49, kart. 1, znárodnění pivovaru 1948.

²⁰⁰ Tamtéž.

²⁰¹ Tamtéž.

úředně stanovenou cenu. V návaznosti na toto rozhodnutí vstoupil v platnost dnem 1. května 1948 zákaz nakupovat samostatně sudovinu.

Po znárodnění pivovaru v Hradci Králové se zachoval název původního znění firmy, pouze byl připojen dodatek „pod národní správou“. V otisku jejich razítka bylo tedy Pravovární měšťanstvo v Hradci Králové pod národní správou. *„K zastupování firmy jsou oprávněni kolektivně zmocněnci národního správce Oldřich Míšek, vrchní účetní pivovaru v Hradci Králové, v Lipkách čp. 869, Josef Vysloužil, technický úředník v Hradci Králové-Malšovice, Kláštereckého 334.“*²⁰²

²⁰² Tamtéž

Závěr

Prvotním nápadem mé práce bylo psát o pivovaru v Hradci Králové, ale když jsem se o to začala více zajímat, zjistila jsem, že s pivovarem je spojena bohatá historie právozářečného měšťanstva. Okolnosti se tedy trochu změnily a mým předmětem bádání nebyl jen samotný pivovar, ale i právozářečné měšťanstvo.

Zjistila jsem, že původ právozářečníků sahá až do 13. století, kdy král Přemysl Otakar povýšil Hradec nad Labem na město a nechal ho opevnit. Od té doby se rozlišovali měšťané žijící uvnitř hradeb a za hradbami. Základ právozářečného měšťanstva tvořilo právo vářečné. „*Právo k vaření piva měl každý obyvatel města.*“²⁰³ Bylo nutné však rozlišovat město a předměstí, protože „*jen domy uvnitř hradeb byly městem.*“²⁰⁴

Právní povahou právozářečného měšťanstva obecně rozumíme živnostenské oprávnění k vaření piva, k sladování a k prodeji, které příslušelo vlastníkům určitých domů uvnitř privilegované měřské čtvrti.

Když se stal Hradec královským věnným městem bylo mu také přiznáno právo míle. Právo mílové mělo chránit obyvatele královských měst před provozováním řemesel a obchodu ostatními stavy.

V roce 1297 se vázalo právo várky v Hradci Králové k 12 domům a o sto let později jejich počet vzrostl na 47 právozářečných domů.²⁰⁵ Počátkem 16. století se jejich počet rapidně zvětšil na 224.²⁰⁶ Soupis majitelů právozářečných domů z 10. listopadu 1941 však uvádí už jen 184 právozářečných domů.²⁰⁷

Na počátku každý právozářečník vystupoval sám za svou osobu a bylo jenom na jeho odpovědnosti kolik piva uvařil a jak ho prodal. Později se ale tito právozářečníci sdružili v právozářečné měšťanstvo a v první polovině 19. století si postavili vlastní pivovar. Tady vařili na společný účet a fungovali jako novodobý podnik, který byl veden zvoleným ředitelstvem, výborem a valnou hromadou. Pivovar zaměstnával jak zaměstnance, tak i námezdní pracovníky. Zaměstnanci měli proti námezdním

²⁰³ VOLDAN, František. *O právní povaze právozářečných měšťanstev v Čechách*. Praha, 1904, s. 22.

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ BEZDÍČKOVÁ H.-MACKOVÁ M.-ŠIMKOVÁ V., *Pivovar právozářečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948*, Inventář, 1987, ev. č. 481. s.1.

²⁰⁶ Státní oblastní archiv Zámorsk, *Pivovar právozářečného měšťanstva v Hradci Králové 1531 – 1948*, inv. č. 441, kart. 45, soudobá dokumentace 1812-1948.

²⁰⁷ Tamtéž, inv. č. 51, kart. 1, *Právozářečné domy 1824 – 1941*.

pracovníkům výhodu v sociální podpoře, kterou zajišťovaly zřízené nadace. Nadace na podporu zchudlého měšťanstva právovárečného, nadace pro vysloužilého zřízence pivovaru a penzi pro administrativní úředníky.

Co se týkalo majetku, měšťanstvo vlastnilo různé pozemky, stavební parcely, vinopalnu a lázně na „Kozí Brance“. V roce 1867 byl odhadován pivovar se sklepy a se vším vybavením a ostatním majetkem, s pozemky, loukami a pastvinami celkově na částku 461 086 zlatých.²⁰⁸ V roce 1948 se nemovitý majetek právovárečného měšťanstva rozprostíral v 15 katastrálních obcích a jeho celková výměra činila 84 ha 52 a 20m².²⁰⁹

O právovárečném měšťanstvu víme, že to byla bohatá buržoazie, která často své postavení uplatňovala v obecní správě. Jejich moc dosahovala až na post purkmistra. Někteří byli členy obecního zastupitelstva či městskými radními. Podle potřeby přijímali i funkce v pivovaru, buď byli členy správního výboru a ředitelstva či dozorčích komisí. Podle svého postavení využívali i obchodních vazeb s městem. Vlastnili domy a pozemky a zpravidla to byli obchodníci a lidé vzdělaní. Vlastníkem várečného práva v roce 1941 byla např. Firma Baťa a. s., Školské sestry de Notre Dame, Královéhradecký diecézní ústav pro hluchoněmé, Záložna, Česká průmyslová banka atd.

Hlavní zájem právovárečníků se soustřeďoval na požitky z práv, na dividendy. Dividenda se vyplácela na základě čistého zisku a vlastnického podílu, každoročně od srpna do září. Zpočátku se výše dividend pohybovala mezi 10 – 12 zl. stř. a kolem roku 1860 50 – 60 zlatými.²¹⁰ V roce 1948 už to byla částka v řádech několika tisíc.

Podíl na výnosech neměli jen právovárečníci, ale i panovník a město, v podobě daní či pivní dávky. Daňová povinnost začala mimořádnou daní a od roku 1547 se změnila v řádnou stálou daň, kterou občas ještě doplňovala daň mimořádná. Od té doby bylo pivo stále předmětem zdanění, které se v průběhu let neustále měnilo.

Zajímavou kapitolou jsou požitky a spory právovárečníků. K požitkům se dochovaly dopisy, na kterých je vidět jasný zájem o dividendu a také to ukazuje, jak se jednotlivé podíly várečných práv dělily. Spory vedli právovárečníci se šlechtou a s příslušníky sladovnického cechu o právo vaření piva. Ve všech sporech šlo vždy o právo vaření

²⁰⁸ Tamtéž, inv. č. 441, kart. 45, soudobá dokumentace 1812-1948.

²⁰⁹ Tamtéž

²¹⁰ Tamtéž.

piva, protože všichni věděli, že je to velmi výnosná živnost. Další spory se spíše týkaly vnitřních rozporů mezi vedením a ostatními právovárečníky.

Závěrečnou kapitolu jsem věnovala znárodnění pivovaru. Pro měšťanstvo i pro pivovar to znamenalo obrovskou změnu. Veškerá práva a majetek přešla do vlastnictví a pod správu státu.

Seznam použitých pramenů a literatury

ARCHIVNÍ PRAMENY:

Pravidla dle kterých vybírána býti má dávka z piva v král. věnn. městě Hradci Králové, Hradec Králové, 1900.

Státní oblastní archiv Zámorsk, Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci králové 1531-1948.

inv. č. 47, kart. 1, Stanovy, jednací řád 1867 – 1900.

inv. č. 48, kart. 1, Zápisy firemního rejstříku 1870 – 1945.

inv. č. 49, kart. 1, Znárodnění pivovaru 1948.

inv. č. 50, kart. 1, Návrh na změnu v akciový pivovar 1924 – 1927.

inv. č. 51, kart. 1, Právovárečné domy 1824 – 1941.

inv. č. 52, kart. 1, Majetek právovárečného měšťanstva 1897-1948.

inv. č. 53, kart. 2, Požitky právovárečníků 1862 – 1912.

inv. č. 62, kart. 5, Schůze správ. výboru 1890 – 1946.

inv. č. 81, kart. 22, Daně 1854 – 1904.

inv. č. 92, kart. 23, Vnitřní řády a instrukce firmy 1839 – 1933.

inv. č. 93, kart. 23, Sládkové pivovaru 1860 – 1940.

inv. č. 284, kart. 25, Zprávy o stavu majetku práv. měšť. 1853 – 1867.

inv. č. 439, kart. 43, Svaz pro slad, chmel a pivo 1946 – 47.

inv. č. 441, kart. 45, Soudobá dokumentace 1812 – 1948.

POUŽITÁ LITERATURA:

- BEZDÍČKOVÁ H.-MACKOVÁ M.-ŠIMKOVÁ V., Pivovar právozárečného měšťanstva v Hradci Králové 1531-1948, Inventář, 1987, s. 53, ev. č. 481.
- BĚLINA, Pavel. *Česká města v 18. století a osvícenské reformy*. Praha, 1985.
- ČELAKOVSKÝ, Jaromír. *Privilegia královských měst venkovských 1225- 1419*. Praha, 1895.
- CHODOUNSKÝ, František. *Encyklopedie pivovarství*. Praha, 1905.
- JANÁČEK, Josef. *Pivovarnictví v českých královských městech v 16. století*. Praha, 1959. 76s. Československá akademie věd
- KRATOCHVÍLE, Antonín. *Pivovarství českých zemí v proměnách 20. století*. Praha, 2005. ISBN 80-86576-16-7.
- KROFTA, Kamil. *Dějiny selského stavu*. Praha, 1949.
- MANDL, Vladimír. *Právozárečná měšťanstva v Čechách*. Brno-Praha, 1933.
- MIKAN, Jaroslav. *Královéhradecké pivovarnictví s (poznámkami o vinařství)*. Hradec Králové, 1954.
- MIKULKA, Jaromír. *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*. díl I./1, I./2, II./1, II./2. Hradec Králové, 1996-1997.
- STANĚK, Josef. *Blahoslavený sládek, Kapitoly z dějin piva*. Praha, 1984.
- STRANÍK, H. Ze starých pamětí královéhradeckých na památku od Straníka obchodníka v kožích v Hradci Králové..In: *Ratibor*, 1912, č. 41, s. 3.
- SUC, Josef. Historie pivovaru v Hradci Králové 1844-1964. In: *Slavnostní projev ke 120. výročí založení hradeckého pivovaru*. Hradec Králové, 1964.
- VOLDAN, František. *O právní povaze právozárečných měšťanstev v Čechách*. Praha, 1904.

Abstract

The paper deals with the history of brewing-right holding commons in Hradec Králové, with the brewery administration and with beer brewing as such. The brewing and the millenary right are closely linked to the history of the commons in the city.

The right to brew beer related to a certain real estate inside a privileged municipal district, inside the fortifications. The right to brew beer was originally granted to all citizens, however, in the course of time, the brewing right was shaped in detail and its use was limited to a certain group of citizens, to those authorized to brew. The citizens authorized to brew beer were supported by the governor in terms of a so called “millenary” right. This right was granted mainly to royal cities, intending to protect them from crafts and trade run by other citizens.

In 1297, the right to brew was granted to 12 houses in Hradec Králové, while a hundred years later, the number grew to 47 right-to-brew owning houses. At the beginning of the 16th century, the number increased to 224. The list of the right-to-brew houses owners of 10 November 1941 lists only 184 houses.

The citizens originally brew beer of their own and for their consumption only. In the course of time the conditions for brewing changed, as well as did the purpose of beer production. The right-to-brew commons teamed up and in the first half of the 19th century they built a brewery of their own. They started to use new technology and their beer was brewed for sales and on their common account. The brewery was managed by an elected board of directors, by a committee and by a general meeting; all the stakeholders had to follow the bylaws. The brewery employed permanent staff, as well as voluntary workers.

Beer brewers represented a wealthy group that frequently exercised their rights in the municipal administration. Some of them were members of municipal assembly or they functioned as city counselors. If needed, they accepted certain roles within the brewery. They owned houses, land and usually they were good traders and well educated people. Among the right-to-brew owners were for example the company Baťa, a.s., Notre Dame Sisters, the Hradec Králové Diocese Institute of the deaf and mute, the Savings Company, the Czech Industrial Bank, etc.

The right-to-brew holding citizens concentrated on the benefits resulting from the rights, that is on dividends. The dividends were paid up between August and September

of each year on the basis of net profit and the ownership share. Not only profited the citizens from the right, it was also the governor and the city that benefited from beer brewing through the tax or fees imposed on brewing. The tax duty started with an extraordinary tax and, beginning in 1547, it was changed into a permanent tax that has changed several times in the course of times.

An important landmark for the commons and for the brewery was the nationalization in 1948. All the rights and property was transferred into the ownership and administration of the state.

Přílohy

- 1.** Pohled na pivovar z místa dnešního zimního stadionu přelom 19. a 20. století, Archiv autorky
- 2.** Komenského třída s pivovarem z jezdeckých kasáren počátek 20. století, Archiv autorky.
- 3.** Pivovar a rozvodněné Labe s Orlicí z Bílé věže. 1904, Archiv autorky.

1.

Pohled na pivovar z místa dnešního zimního stadionu.

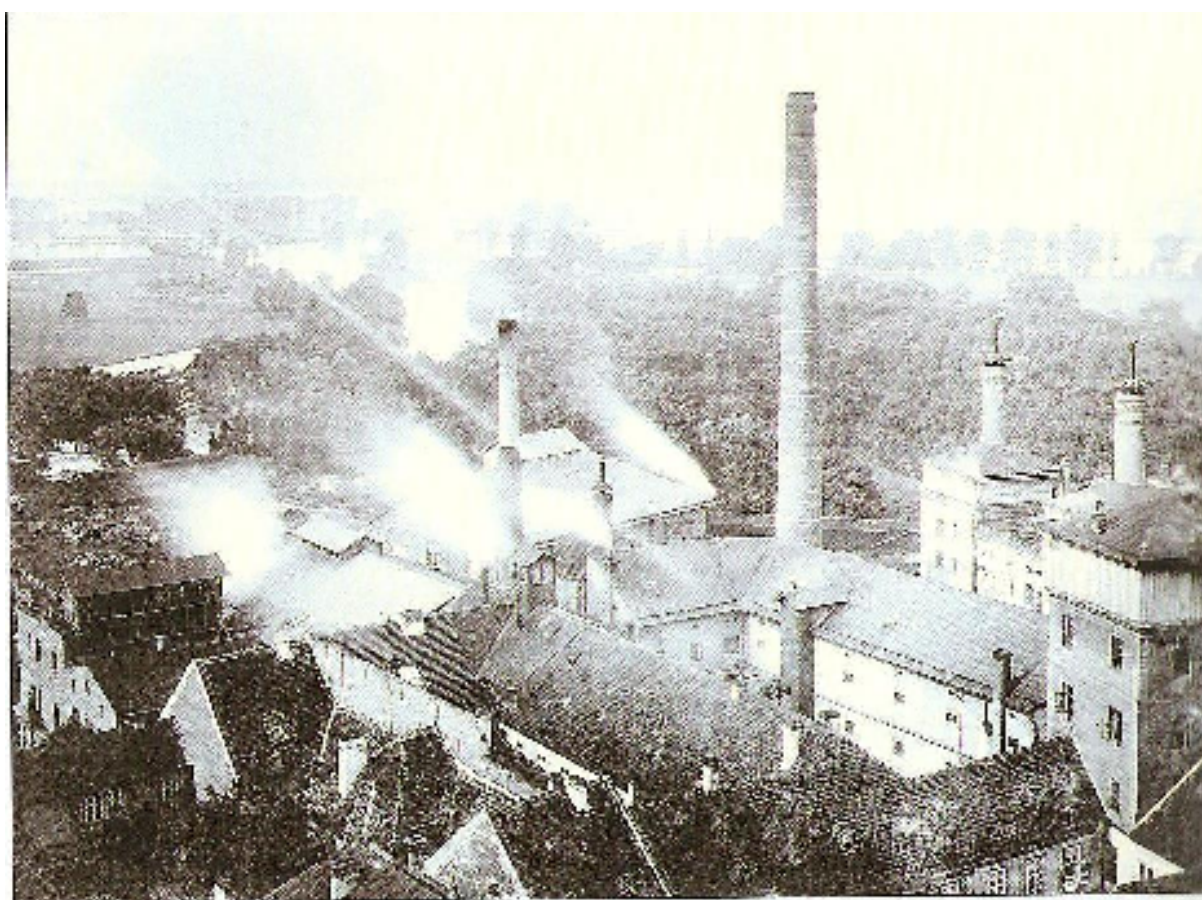
Přelom 19. a 20. století.

2.

Komenského třída s pivovarem z jezdeckých kasáren.
Počátek 20. století.

3.

Přovoz a rozvodněné Labe s Orlicí z Bílé věže. 1904.